

Република Србија
Републички завод за статистику

ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ (1815–1882)

Београд, 2022.

ISBN 978-86-6161-214-5

ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ (1815–1882)

ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ (1815–1882)

Издаје и штампа: Републички завод за статистику, Београд, Милана Ракића 5
Одговара: др Миладин Ковачевић, директор

Рукопис припремио: Мирослав Јанковић

РЕДАКЦИЈА

Руководилац: Душан Гавриловић

Чланови: Јелена Шмит, Катарина Станчић и Мирјана Поповић

Дизајн и припрема за штампу: Одељење за развој, припрему и визуелизацију
статистичких аутпута

Лектура: Емилија Бацковић

◆ САДРЖАЈ

1. Увод	5
2. Пописи харачких и пореских глава, 1815–1833.	7
3. Први општи попис људства у Кнежевини Србији 1834. године	11
4. Пописи пореских глава 1837. и 1839. године	18
5. Други и трећи попис људства	21
6. Пописи људства у Кнежевини Србији од 1846. до 1855. године	25
7. Седми и осми попис људства	31
8. Пописи људства по статистичким правилима	36
9. Попис људства у ослобођеним крајевима	46
10. Закључак	48
Литература	52

1. | УВОД

Други српски устанак 1815. године довео је до српске аутономије у оквиру Османског (Турског) царства и успостављања Кнежевине Србије. Постигнутим споразумом установљене су повластице које су давале Србима извесну самоуправу: успостављање двојне управе, скупљање данка од стране Срба, обезбеђење од злоупотребе спахија, постављање кнезова по нахијама и оснивање Народне канцеларије у Београду.

Процес изграђивања аутономије Србије озваничен је 1830. године Хатишерифом којим је Србија свој статус провинције заменила статусом аутономне вазалне кнежевине. Кнежевина је остала део Османског царства до 1878. године, када је, после Берлинског конгреса, формално добила независност.

Кнежевина Србија је постојала од Другог српског устанка 1815. године до проглашења Краљевине Србије 1882. године. За време свог постојања носила је званичан назив *Књажевина Србија* или *Књажество Српско*, а назив Кнежевина Србија усталио се после коначне победе Вукове реформе српског језика и правописа.

На власти у Кнежевини Србији су биле две династије. Династија Обреновић владала је од 1815. до 1842. године и касније од 1858. године. Родоначелник династије Обреновић, кнез (*књаз*) Милош, вођа Другог српског устанка и оснивач Кнежевине Србије, владао је од 1815. до 1839. и од 1858. до 1860. године. Михаило Обреновић је био кнез Србије од 1839. до 1842. и од 1860. до 1868. године. Милан Обреновић је био кнез од 1868. до 1882. године. У периоду 1842–1858. године кнез Србије је био Александар Карађорђевић, из династије коју је основао Карађорђе Петровић, вођа Првог српског устанка.

Територија Кнежевине Србије два пута је увећана. Шест нахија, одузетих после слома Првог српског устанка 1813, поново су ослобођене 1833. године и формално су 1834. године враћене Србији. До другог увећања територије Србије дошло је после српско-турских ратова (1876–1878), одлуком Берлинског конгреса 1878. године. Тада је Србија територијално проширена за четири ослобођена округа: нишки, врањски, пиротски и топлички.

Процењујући број становника Србије пре Првог и после Другог српског устанка, у првој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1863. године, наводи се: „*Срби нечувено пострадавши кроз дванаест година¹ ратовања за слободу нађоше се у години 1820. тек онако исто јаки као што бејашу и пре рата...*“. Број житеља

¹ Од 1804. до 1815. године.

Србије, како за годину 1804. тако и за 1820, по овом приближном рачуну, износио је око 500.000 душа.²

У трећој свесци *Државописа Србије*, објављеној шест година касније, 1869. године, наводи се да су за време устанка кроз 12 година многи изгинули, пуно њих је физичка невоља у гроб сатерала, али је, са друге стране, доста света дошло у Србију из оближњих крајева Турске. Тако је претрпљена штета надокнађена и број житеља се могао одржати у равнотежи. Дата је нешто прецизнија процена, по којој је Србија „и у год. 1804. или 1807. или 1815. бројала – приближно верно око 401.350 душа“. Поред тога, „у време устанка становало је у Србији и око 60.000 турских житеља“.³

Каснији прорачун становништва устаничке Србије извршила је Милица Сентић у раду *Становништво и популациони губици устаничке Србије*, објављеном 1955. године. Прво је урађена процена броја становника у 1815. години, „помоћу експоненцијалног тренда а на бази пописа од 1834, 1846. и 1854. године“. При томе треба имати у виду да се Карађорђева устаничка Србија територијално поклапала са проширеном Милошевом Србијом, на коју се односе коришћени резултати пописа. По овој процени у устаничкој Србији 1815. године било је 473.000 становника. Затим је процењен број становника у 1813. години, пред пропаст Првог устанка, на 533.000 и у 1803. години, непосредно пред Први устанак, на 478.000 становника. Укупни популациони губици Србије од 1804. до 1815. године процењени су на 133.000 становника.⁴

Када је 1815. године скупљање пореских дажбина прешло на представнике српских власти, пре свега из практичних државних разлога, проистекла је потреба за дознавањем поузданог броја харачких и пореских глава. Даљи развој Кнежевине Србије и унапређење њене државне управе довели су до спровођења општих пописа становништва.

² Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

³ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

⁴ Милица Сентић: Становништво и популациони губици устаничке Србије, Прилози статистичком изучавању Првог српског устанка (1804–1813. год.), Прикази број 14, Завод за статистику НРС, Београд, 1955, стр. 17–26.

2. ПОПИСИ ХАРАЧКИХ И ПОРЕСКИХ ГЛАВА, 1815–1833.

Финансирање растућег државног апарата и плаћање данка турском султану захтевали су што тачнији увид у податке о лицима која су имала обавезе према држави, пре свега пореским обвезницима.

Споразумом између Милоша Обреновића и Марашли-паше у јесен 1815. године скупљање пореских дажбина коначно је прешло на представнике српских власти. „Први пут је кнез Милош наредио да се за скупштину од 19. децембра 1815. саставе нови спискови и да се у њима изнесе колико у коме селу и општини има свега жењених лица, за 'народни порез' а колико мушкараца од 7 година старости и више, за 'царски харач'. Спискове су саставили кнежеви за сваку кнежину (срез) на основу података сеоских кметова.“⁵ „На првој Народној скупштини која се по завршетку Другог устанка састала крајем 1815. године, кнежински кнезови донели су спискове који су садржали број харачких лица – мушкараца старијих од 7 година и број пореских лица – ожењених мушкараца, за свако село у својим кнежинама.“⁶ „По њима је у 12 нахија београдског пашалука било 28.954 пореске главе а у 11 нахија (без шабачке, која је плаћала харач босанском валији) 43.527 харачких лица. Ови спискови нису показивали право стање пореских обвезника, јер су их кнежеви и кметови саставили у намери да Турцима, па и Милошу, покажу мањи број пореских обвезника него што је био уствари.“⁷

За проучавање пописа харачких и пореских глава од 1815. до 1833. године најчешће коришћени извор је књига Мите Петровића из 1898. године *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. по оригиналним документима (књига II – други устанак, финансирање и народни приходи до 1835)*. „У овој књизи М. Петровић је објавио за свих 12 нахија по кнежинама **Уписник** из 1818. који садржи број домова и обвезника царског харача по насељима (447–487); **Назначеније** села, домова, ожењених глава и арача из 1819. (487–521); **Пописник** села, кућа, пореских ожењених и арачких лица 1822. (528–570) и **Извод** из

⁵ Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

⁶ Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

⁷ Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

пописних протокола 1820–1831. године, који садржи збирне податке о броју села, кућа и обе врсте пореских обавеза по нахијама и кнежинама (575–609).“⁸

„У пролеће 1818. године, кнез Милош је наредио да се изврши нов попис харачких лица који је требало да садржи и број домова по насељима. По завршетку Бурђевске скупштине кнежев секретар је скупљене спискове сложио по нахијама и кнежинама и добијене резултате унео у протокол – ‘мали уписник’, који је садржао име сваког насеља, број домова и харачких глава, а потом за сваку кнежину израчунао њихов укупан број. Према овом попису, у 12 нахија било је 45 кнежина, 1.395 насеља, 51.344 домова, а харачких глава 115.885. Због великог броја харачких лица у односу на попис од пре три године, кнез је посумњао у тачност добијених података па је наредио да се изврши нови попис који је, осим броја домова и харачких лица, требало да обухвати и сва мушка ожењена лица, обвезнике народног пореза. Овај попис извршен је током зиме 1818/1819. и показао је сличне резултате као и претходни. Пошто се уверио у тачност добијених података, кнез је одлучио да их задржи за себе, из два разлога: да за прави број пореских и харачких лица не би сазнали београдски везир и Порта⁹ и по том основу тражили повећање пореске суме на коју им се он обавезао; да би могао да контролише нахијске и кнежинске кнезове приликом сакупљања и предаје пореза.“

Кнез Милош је после Бурђевданске скупштине 1819. године *„издао наредбу да сваки кнез у својој кнежини и сваки кмет у свом селу изврши попис свих старешина домова и мушких лица, без обзира на године старости, са знаком за свако лице да ли је пореско и харачко. Овај попис који је извршен у лето 1819. године први пут је обухватио целу мушку популацију, која је пописана појединачно, по именима. Из тих разлога он се у делу литературе наводи као први попис становништва у Србији.“¹⁰ „Спискови су показали да је тада у 1.396 села и вароши било 53.137 домова, 60.468 ожењених пореских лица и 119.854 харачких лица (без шабачке нахије).“¹¹*

Према првој свесци *Државописа Србије*, први редовни, али не и општи попис, којим се *„први пут куће, пореске и арачке главе у старим окружјима точно на*

⁸ Лепосава Цвијетић: Попис становништва и имовине у Србији 1834. године (Грађа, књ. 25, Мешовита грађа [Miscellanea], књ. 13, Историјски институт, Београд, 1984, стр. 7–120).

⁹ Турска влада.

¹⁰ Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

¹¹ Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

број узеше“ временски се лоцира у 1820. годину.¹² У трећој свесци Државописа Србије наводи се: „Први редовни попис учини се у год. 1820. али само што се пореских и арачких глава тиче са дотичним кућама, дакле ни сав мушки пол небеше побројан, а женски пол изостаде сасвим. По овом методу поступаше окружне старешине сваке друге треће ли године“, до 1833. године, када је Србија добила нове границе.¹³

„Следећи попис мушког становништва по именима извршен је 1822. године, а потом је вршен сваке друге, а понекад и сваке године. Ови пописи вршени су паралелно са скупљањем харача. Сваке године пред скупљање харача кнез је за сваку нахију именовано одређено лице – харачлију, чији задатак је био да скупља харач, а у годинама пописа и да пописује харачке и пореске обвезнике. За харачлије су постављани нахијски кнезови или други чиновници, а додељиван им је и по један писар. По обављеном послу, харачлије су прикупљени харач и тефтере слали кнезу. На основу тефтера, кнежев секретар је у велики пописни протокол уписивао број села, кућа, пореских и харачких глава за сваку кнежину и нахију.“¹⁴

Из ових харачких тефтера Вук Караџић је исписао имена села и касније их објавио у свом забавнику Даница за 1827. годину, у оквиру рада *Географическо-Статистическо описаније Србије*. У овом делу готово да уопште нема нумеричких статистичких података, осим у реченици да Србија (у географском смислу) „има у себи, од прилике, иљаду четвороугални миља, на којима живи око 1,000,000 душа“. Вук наводи имена села у 13 нахија (осим нахије Поречке) „Бијоградског пашалука“, односно Кнежевине Србије. Ова имена села Вук је, по одобрењу кнеза Милоша, исписао из „арачког тефтера“ 1822. године у Крагујевцу.¹⁵

Пописни протокол који садржи збирне податке о броју села, кућа и обе врсте пореских обавеза по нахијама и кнежинама вођен је од 1820. до 1831. године. „После 1831. године није вођен посебан пописни протокол, већ је број пописаних лица уношен у протоколе разреза и наплате пореза.“¹⁶

¹² Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

¹³ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

¹⁴ Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

¹⁵ Вук Стеф. Караџић: Географическо-Статистическо описаније Србије, Даница, забавник за 1827. годину, Беч, 1827, стр. 26–120.

¹⁶ Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка,

„У пролеће 1833. године нађено је да у 12 нахија београдског пашалука има 75.804 пореска лица за народни порез.“¹⁷

„После територијалног проширења Србије, 1833. године је извршен попис кућа и мушког становништва у присаједињеним нахијама.“ „По извршеном попису, ‘коншкрипциони тефтери’ су послати кнезу у Пожаревац, одакле их је он послао у Крагујевац, где је направљен сумарник пописа и извршене припреме за расподелу пореза у припојеним нахијама.“¹⁸ У јесен 1833. године у Србији је, укључујући шест нових нахија, било укупно 107.590 пореских глава.¹⁹

„До године 1834. пописивање се односило само на број порески и арачки глава а и кућа.“²⁰

Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

¹⁷ Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

¹⁸ Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

¹⁹ Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

²⁰ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

3. ПРВИ ОПШТИ ПОПИС ЉУДСТВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ 1834. ГОДИНЕ

Попис људства 1834. године је први попис целокупног становништва и имовине у Кнежевини Србији. Потреба за оваквим пописом проистекла је на почетку нове етапе у државном развоју, после стицања аутономног положаја Србије у оквиру Османског царства и проширења Србије на територије шест нахија.

Хатишерифом из 1830. године султан Махмуд II је признао Кнежевини Србији аутономију и независну државну управу. Хатишерифом се гарантује слобода трговања, подизања школа, црква и манастира, организовања сопствених судова и административних органа. Утврђен је данак Турској и предвиђено је да турско становништво може да станује само у градовима или да напусти земљу. Поред тога, Порта²¹ се обавезала да ће вратити и територије које је Србија изгубила 1813. године. У исто време издат је и берат којим је кнезу Милошу Обреновићу признато наследно кнежевско достојанство, односно право формирања династије.

Хатишерифом из 1833. године у Србији је званично укинут феудализам и коначно је потврђено присаједињење шест нахија.

Први општи попис становништва је за основ имао две важне државне ствари: плаћање пореза и војну обавезу. Поред људства и кућа, попис обухвата и непокретну имовину: имање по родовима обрађености, њиве, ливаде, винограде и стабла шљива.

*„Прве инструкције у вези с пописом становништва нису наговештавале да ће се он разликовати од претходних пописа мушких лица. На Спасовској скупштини, у јуну 1834. године, кнез је наложио попис харачких и пореских глава“.*²² Указ о попису харачких и пореских глава објављен је у *Новинама србским*. Детаљно су описане обавезе харачије, који, са писаром који му је додељен, у тефтер пописује харачке и пореске главе и уједно прикупља харач од народа. Наводи се шта је потребно да харачије забележе у напомене (*примечаније*): оне који су ослобођени давања данка и кулука, свештенике, кметове сваког села, али исто тако и „*бесомучне, слепе, кљакаве и кварне*“, као и сасвим сиромашне (*убоге*).²³

²¹ Турска влада.

²² Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

²³ Указ о попису харачких и пореских глава од 3. јунија 1834, *Новине србске*, 9. јунија 1834, Књажевска Српска Књигопечатња, Крагујевац, 1834, стр. 2.

„Главни циљ пописа и овога пута требало је да буде сазнавање тачног броја харачких и пореских лица и равномерна расподела пореских оптерећења.“²⁴

Одлука о попису целокупног становништва и имовине донета је накнадно, после објављивања указа. „Попис је за тадашње време био веома широко замишљен, а обухватност мушке популације била је на нивоу неких европских земаља које су у попису становништва већ имале искуства. Ово искуство је, по свему судећи, коришћено овом приликом у Србији, а попис је прилагођен потребама земље која је постављала темеље свом унутрашњем самосталном уређењу.“²⁵

„Извођење пописа олакшало је и оснивање државне штампарије (1831), у којој су штампани пописни табаци који су садржали 29 рубрика.“

◆ Формулар за попис људства у Србији 1834. године (први део)

ФОРМУЛАР ЗА ПОПИС ЉУД-											
FORMULAIRE DE RECENSEMENT DE LA PO-											
Фамилије Familles		ИМЕНА и ПРЕЗИМЕНА Noms et prénoms		Година — Age	Брачно стање Etat civil		Професије Profession			Укупан број народа Nombre total de population	
које имају куће possédant des maisons		које немају ne possédant pas de maisons		Жењен Marié	Нежењен или удовац Célibataire ou veuf	Свештеници Prêtres	Чиновани Fonctionnaires	Остали народ. служители Autres employés nationaux	Трговци Négociants		Занатлије Artisans

²⁴ Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

²⁵ Лепосава Цвијетић: Попис становништва и имовине у Србији 1834. године, Грађа, књ. 25, Мешовита грађа (Miscellanea), књ. 13, Историјски институт, Београд, 1984, стр. 7–120.

„За извођење пописа кнез је у сваки округ упутио по једног чиновника са писаром; локални чиновници – капетани, чланови судова и сеоски кметови требало је да им помажу у пописивању. Штампани пописни табаци су потом разаслани по свим капетанијама, које су од њих формирале пописне протоколе („протоколе коншкрипције“). По завршетку пописа протоколи су доношени у Крагујевац, у којем је тада била смештена централна управа, где је израђен општи збирни преглед пописа за целу Србију. Попис је почео у јуну и трајао је неколико месеци.“²⁶

Формулар за попис људства у Србији 1834. године касније је објављен (1889. године) у шеснаестој свесци Државописа Србије, у којој су дати резултати пописа људства у Краљевини Србији 1884. године.²⁷

◆ **Формулар за попис људства у Србији 1834. године (други део)**

СТВА У СРБИЈИ 1834. ГОДИНЕ		POPULATION EN SERBIE POUR L'ANNÉE 1834.							
За војену службу Service militaire		И м а н е Propriétés		П л аћа Sont mis aux payments des contributions		Исцлаћа Exempts des payments des contributions		И р и м ј о ч а н и ј е Observations	
Способан — Capable		Супа неспособних Nombre d'incapables		Плате Contributions		Исцлаће Contributions			
од 1—7 год. de 1—7 ans	од 7—18 год. de 7—18 ans	Паци због недораслости — Incapab. à cause de minorité	Цивилни Civils	Аренди Arrentés	Плате payées à la Turquie	Исцлаће payées à la Turquie	Плате Contributions	Исцлаће Contributions	
Деловне окупације Défauts corporels	Затвор. ослобођени Exemp. d'après les prescriptions de la loi	Цивилни Civils	Аренди Arrentés	Плате payées à la Turquie	Исцлаће payées à la Turquie	Плате Contributions	Исцлаће Contributions	Супа неспособних Nombre de sexe féminin	

²⁶ Александра Вулећић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

²⁷ Попис људства у Краљевини Србији 1884. године, Увод, Државопис Србије, свеска XVI, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1889, стр. I–XLIII.

„Пописане су све породице, са назнаком да ли имају или немају кућу. Појединачно су пописана сва мушка лица, њихове године старости, брачно стање и сродство у оквиру породице. Занимања пописаних лица разврстана су у шест група – свештеници, чиновници, остали народни службеници, трговци, занатлије и земљорадници. Пописани су идентификовани и као способни за војску, односно неспособни – због година (1–7 и 7–18 година), телесне неспособности и ослобађања од војне обавезе на основу закона. Пописана је и непокретна имовина у породичном поседу – њиве, ливаде, виногради и стабла шљива. За свако пописано лице назначено је и да ли је обвезник пореза и харача. Ово је био први попис којим је обухваћено и женско становништво. Међутим, с обзиром на то да жене нису биле порески и војни обвезници, биле су предмет мањег интересовања државне администрације, па нису пописане појединачно, по имену, већ збирно у оквиру домаћинства.“ Каснији пописи у 19. веку нису садржали податке о војној способности мушкараца.

Година 1834. је уједно била последња година у којој су се у Србији харач и народни порез скупљали одвојено. „Одлуком Сретењске скупштине 1835. године извршено је обједињавање пореских давања.“

„Овај попис није обухватио турско и ромско становништво. Турско цивилно становништво које је у Кнежевини живело до 1862. године било је изузето из српске управе, тако да није било обухваћено ниједним пописом. Пореске дажбине које су Роми плаћали биле су другачије од оних које су плаћали остали становници Србије (цигански харач), па нису пописани са осталим становништвом.“²⁸

Кнез Милош је, сумњајући у тачност пописа пореских глава, наредио у фебруару 1835. да се понови попис у срезу параћинском и срезу ресавском.²⁹

У децембру 1835. године објављен је део резултата који се односи на пореске главе у документу *Главни преглед свију године 1834. пописаних пореских глава с додатком колико је у коме срезу и окружију ослобођено, колико по одбитку ослобођених на число (број) остаје и на колико је најпосле глава које окружије ђурђевдански порез 1835. године покупило и азни (благајни) народној донело*. За више од годину дана од пописа надлежни органи извршили су извесне корекције. Овај документ касније је (1926. године) објавио Тихомир Ђорђевић

²⁸ Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834), Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166.

²⁹ Лепосава Цвијетић: Попис становништва и имовине у Србији 1834. године, Грађа, књ. 25, Мешовита грађа (Miscellanea), књ. 13, Историјски институт, Београд, 1984, стр. 7–120.

у *Српском етнографском зборнику*.³⁰ По том прегледу укупан број пореских глава у Србији износио је 117.054.

Резултати пописа 1834. године који се односе на укупно становништво нису званично објављени по завршетку пописа, односно „*прикупљени подаци нису нигде штампани*“.³¹

У статистичким публикацијама које су објављене знатно касније могу се наћи само најосновнији подаци о становништву. Међутим, чак и укупан број становника се разликује, зависно од извора, тако да се може закључити да су резултати пописа допуњавани и исправљани. Такође, касније су рађене процене које су у укупан број становника укључивале и онај део становништва који није био пописан.

У првој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1863. године, у извештају о попису у 1859. години, у упоредној табели *Число (број) житеља Србије у години 1859. и 1834.* дати су подаци о броју становника у 1834. години, укупно и по окрузима (*окружјима*). Укупан број „*душа*“ у Србији у 1834. години износио је 668.592, укључујући седамнаест округа и варош Београд. Окрузи са највише становника су били: Пожаревачки (73.239), Ваљевски (54.129), Ужички (51.098), Крагујевачки (49.934) и Шабачки (49.360). Још само три округа, Крајински, Јагодински и Чачански, имали су преко 40 хиљада становника. Београдски округ имао је 38.057 становника.

У табели *Число (број) житеља по варошима у год. 1859.* такође су дати подаци о броју становника по варошима и за 1834. годину. Варош Београд, мада са свега 7.033 становника, убедљиво је највећа, а следе Шабац (3.398), Пожаревац (2.941), Јагодина (2.558), Смедерево (2.450), Крагујевац (2.235) и Неготин (2.100). Још свега шест вароши имају преко хиљаду становника: Свилајнац, Параћин, Зајечар, Градиште, Крушевац и Карановац.³² Укупан број варошког становништва износио је 41.347, односно свега 6,2% у односу на укупно становништво.

³⁰ Главни преглед свију године 1834. пописаних пореских глава с додатком колико је у коме срезу и окружију ослобођено, колико по одбитку ослобођених на число остаје и на колико је најпосле глава које окружије ђурђевдански порез 1835. године покупило и азни народној донело, архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839), скупио и уредио Тих. Р. Ђорђевић, *Српски етнографски зборник*, књ. XXXVII, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 22 (по архивским документима), Српска краљевска академија, Београд–Земун, 1926, стр. 506–513.

³¹ Попис људства у Краљевини Србији 1884. године, Увод, Државопис Србије, свеска XVI, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1889, стр. I–XLIII.

³² Краљево (Карановац је 1882. године променио назив у Краљево).

У Србији је просечно у 100 кућа живело 649 становника. „У години 1834. долазило је у целој Србији на 1000 бракова по 5183 душе...”³³

У трећој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1869. године, у извештају о попису људства Србије у години 1866, дата је табела *Преглед напредовања житељства у Србији од год. 1833. до 1868*, са процењеним подацима (укључујући непописано ромско становништво). Укупан број становника Србије у 1833. години процењен је на 678.192, уз напомену да су резултати пописа из 1834. године, завршеног средином године, померени за пола године уназад, и тако приказани за 1833. годину.³⁴

Овај број од 678.192 појављује као укупан број становника у 1834. години и у каснијим публикацијама: шеснаестој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1889. године, статистичким годишњацима Краљевине Србије, све до статистичког прегледа *Два века развоја Србије*, објављеног 2008. године.

У *Историји модерне Србије 1800–1918*, Димитрије Ђорђевић наводи: „Са приближно 400000 становника 1815, аутономна Србија порасла је на 670000 у 1834. години.”³⁵

Детаљни резултати првог пописа становништва Србије из 1834. године објављени су тек сто педесет година после његовог спровођења (1984. године), у раду Лепосаве Цвијетић *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*. У том раду је објављен *Сумарник конишкрипције становништва и имовине у Србији 1834. године*, који је припремљен на основу збирног прегледа пописа пронађеног у Архиву Србије приликом истраживања несређене грађе у фонду Министарства финансија. Подаци су приказани по окружијима, капетанијама и насељима. Од 3.170 насеља било је свега 35 вароши и паланки, при чему је 13 паланки имало мање од 400 становника.

По овом извору, укупан број становника Србије пописаних 1834. године износио је 666.856, од тога 342.061 мушкарац и 324.795 жена. Највише становника имали су Београд (7.033), Шабац (3.018) и Јагодина (2.558). Пописано је укупно 103.055 кућа.

³³ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

³⁴ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

³⁵ Димитрије Ђорђевић: *Историја модерне Србије 1800–1918*, Завод за уџбенике, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017.

У делу пописа који се односио на имовину установљено је да становници Србије имају на располагању „397.893 плугова орања, 450.508 $\frac{1}{2}$ коса ливада, 166.750 $\frac{3}{4}$ мотика винограда и 12.595.687 стабала шљива“.³⁶

Оцене квалитета првог општег пописа становништва у Србији су прилично уједначене и повољне. У првој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1863. године, оцењује се да подаци из народног живота добијени пописом 1834. године по обиму и разноликости превазилазе све дотадашње сличне послове у Србији.³⁷ У трећој свесци *Државописа Србије* оцењује се да је попис 1834. године био поуздан, односно да су резултати овог пописа најпотпунији све до пописа 1866. године.³⁸ У шеснаестој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1889. године, даје се следећа оцена: „Према броју и квалитету података које је садржао, попис становништва из 1834. године није много заостајао за пописима који су у то време вршени у осталим европским земљама“.³⁹ Нешто касније, у периоду између два светска рата, др Лазо М. Костић о првом општем попису становништва 1834. године пише: „Иако примитивно и без модерних средстава статистичке управе, тај попис је испао релативно врло добар, прилично је искоришћен и, у том погледу, он је много бољи од два следећа пописа (из година 1841. и 1843).“⁴⁰

Први попис људства у Кнежевини Србији допринео је и стварању друштвене свести о значају статистике. Следеће, 1835. године, по први пут се у Србији у једном званичном документу помиње статистика као државна дужност. Наиме, кнез Милош Обреновић је у фебруару 1835. године донео указ о Државном совјету и дужностима попечитеља (министара). Извршни део (*законоизвршителна част*) Државног совјета састојао се од шест попечитеља: правосуђа, унутрашњих дела, финансија, иностраних дела, војних дела, црквених дела и народног образовања. Међу дужности попечитеља унутрашњих дела, између осталих, наводе се: „Устроити Статистику Србије“ и „Бринути се о пописивању Срба, који су способни за војску“.⁴¹ На тај начин је утемељен и правни основ пописа становништва у Кнежевини Србији.

³⁶ Лепосава Цвијетић: Попис становништва и имовине у Србији 1834. године, Грађа, књ. 25, Мешовита грађа (Miscellanea), књ. 13, Историјски институт, Београд, 1984, стр. 7–120.

³⁷ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

³⁸ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

³⁹ Попис људства у Краљевини Србији 1884. године, Увод, Државопис Србије, свеска XVI, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1889, стр. I–XLIII.

⁴⁰ Лазо М. Костић: Становништво Београда, Савремена општина, Београд, 1927, проф. др Лазо М. Костић: Сабрана дела, том трећи, Теоријска статистика, ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000.

⁴¹ Указ о саставу државног савета и кнежевог кабинета, где су прописане и дужности појединих министара од 14. фебруара 1835. године, Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у

4. ПОПИСИ ПОРЕСКИХ ГЛАВА 1837. И 1839. ГОДИНЕ

Попис пореских глава 1837. године представља корак уназад у односу на попис људства 1834. године и не може се сматрати општим пописом становништва.

Кнез Милош Обреновић је, *„желећи имати коншкрипцију народа“*, у фебруару 1837. године донео *Указ Управителном совјету* којим је наложио спровођење пописа пореских глава. У овом указу су дата правила о томе *„ко се за пореску главу сматрати има“*, начин на који ће се попис организовати, као и упутство о обухвату пописа пореских глава. Дефиниција пореских глава је прилично хетерогена, пошто се под пореским главама разумевају: како ожењени, тако и добростојећи нежењени, удовци, удовице и уопште такве (добростојеће) куће. Поред пореских глава пописују се и дошљаци, нежењени момци и чиновници. Совјету је наложено да изабере шест способних писара, од којих би сваки био задужен за одређену војну команду или за више округа. Ових шест писара, уз подршку војних команданата и посредством среских старешина, требало је да спроведу попис (*коншкрипцију*) у целој Србији. При том, *„војени командант, како зна, нека настоји посредством срески старешина, да се писару истина каже“*.

У погледу обухвата наведено је да се у овој коншкрипцији *„стави свака глава, и она која је кмет, и она, која је саката, просута, или бесомучна, и она која има наше објавленије, да је од пореза ослобођена.“*⁴²

Овај указ у мају 1837. године допуњен је *Указом о разрезу и купљењу данка*, који садржи додатна правила *„да би се Совјет при одређенију порески глава управљати знао“*. Једно од допунских правила гласи: *„Просути и сакати, ако добро или средње са имањем и баштином стоје, пишу се у порезке главе: ако су у стању сиромашном ослобођавају се од пореза. Бјесомучни пак ослобођавају се пореза сасвим.“*⁴³

досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 21–50.

⁴² Правила о попису пореских глава; дужности пописне комисије; и ко се за пореску главу сматрати има од 20. фебруара 1837. год., Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 160–162.

⁴³ Указ о разрезу и купљењу данка, којим се допуњују правила о попису пореских глава од 20. фебруара 1837. до 7. маја 1837, Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 187–188.

Занимљиво је да су ова два указа објављена тек четрдесет година после доношења, у *Зборнику закона и уредаба* број 30, који је садржао до тада необјављене прописе.

О попису пореских глава 1837. године нема других помена. Једино се касније, у тринаестој свесци *Државописа Србије* наводи да је број порез плаћајућих глава у 1837. години износио 126.054 (без података за Београд).⁴⁴

Попис пореских глава, кућа и чланова мировних судова 1839. године такође се не може сматрати општим пописом становништва. Иако постоје сачувани резултати, међу њима се не налазе подаци о укупном броју становника.

Овај попис спроведен је у време формирања општина и мировних (*примирителних*) судова у складу са Уставом из 1838. године. „Министар унутрашњих послова наредио је 29. марта 1839. окружним начелницима да истовремено са формирањем општина и избором чланова мировних судова, преко среских начелника, изврше попис свих општина, са подацима из колико је села која састављена и колико у њој има пореских глава и кућа. Иако су општине релативно брзо формиране, и чланови мировних судова брзо изабрани, спискови са подацима које је тражио министар унутрашњих послова нису одмах састављени.“

Резултате овог пописа намеравао је још 1840. године да објави Јован Гавриловић, начелник одељења у Попечитељству финансија, желећи да састави списак свих места у Србији. Његова намера је пропала пошто је, због политичких превирања, поднео оставку на службу.

Ипак, спискови пописа 1839. године (по окрузима) сачувани су, а први пут су објављени тек 1981. године у раду Радоша Љушића. Аутор је спојио посебне спискове по срезовима и окружјима у један и исправио низ грешака које су се поткрале писарима начелства при сабирању пореских глава и кућа.

У збирном прегледу, дат је укупан број пореских глава и кућа у Кнежевини Србији 1839. године. За седамнаест округа број кућа је 109.336, а пореских глава око 125.900, а уз додатак податка за Београд укупан број пореских глава у Србији износи око 127 хиљада.⁴⁵ Имајући у виду извршене исправке, нема велике разлике у односу на тринаесту свеску *Државописа Србије*, у којој се наводи да је број порез плаћајућих глава у 1839. години износио 125.319 (без података за Београд).

⁴⁴ Преглед броја порез плаћајући глава у Србији од године 1834. до 1884, Државопис Србије, свеска XIII, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1884, стр. 1–32.

⁴⁵ Радош Љушић: Попис пореских глава, кућа и чланова мировних судова Кнежевине Србије из 1839. године (Грађа, књ. 20, Мешовита грађа [Miscellanea], књ. 9, Историјски институт, Београд, 1981, стр. 7–192).

У тринаестој свесци *Државописа Србије* објављен је *Преглед броја порез плаћајући глава у Србији од године 1834 до 1884*, при чему су изостављени подаци за ратне године (1876–1878), а такође за цео период недостају подаци за варош Београд, пошто су били непотпуни због неуредног рачуноводства. Према овом непотпуном прегледу број пореских глава у седамнаест старих округа Србије износио је у другом полугођу: 1835. године – 113.692, 1850. године – 155.856, 1865. године – 220.270 и 1880. године – 276.236. Када се за друго полугође 1880. године укључе четири нова округа, број пореских глава износи 334.041.⁴⁶

⁴⁶ Преглед броја порез плаћајући глава у Србији од године 1834. до 1884, Државопис Србије, свеска XIII, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1884, стр. 1–32.

5. | ДРУГИ И ТРЕЋИ ПОПИС ЉУДСТВА

Други и трећи попис људства у Кнежевини Србији спроведени су 1841. и 1844. године.

Други попис људства, уз попис пореских и харачких глава, спроведен је јула месеца **1841. године**, под владом кнеза Михајла. Резултати овог пописа сматрају се непоузданим и непотпуним, јер није обухваћена варош Београд.⁴⁷

Попис је спроведен на основу *Правила за пописивање данак плаћајући глава* из марта 1841. године, која је потписао кнез Михајло Обреновић. Ова правила полазе од одредбе Устава којом се утврђује обавеза плаћања данка, којој је подложен „сваки Србин, и мали и велики“, изузимајући Турке и поданике страних држава. Дата су детаљна објашњења о обавези плаћања или о ослобађању од плаћања данка за различите категорије лица: жењене, удовице, дошљаке, свештенике, чиновнике, војнике, судије, старце, „људе сакате и бесомучне“ итд.⁴⁸ Истовремено је донета уредба о утврђивању казни за чиновнике који учине какав преступ против пописних правила.⁴⁹

Резултати овог пописа нису званично објављени. Тек у процени броја становника у Србији од 1833. до 1868. године, датој у трећој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1869. године, наводи се да је укупан број становника у 1840. години износио 828.895, од чега 823.417 хришћана, уз напомену да су резултати пописа из 1841. године, завршеног средином године, померени за пола године уназад, и тако приказани за 1840. годину.⁵⁰ Касније се овај процењен број од 828.895 становника појављује као укупан број становника у 1841. години – у шеснаестој свесци *Државописа Србије*, у статистичким годишњацима Краљевине Србије и у статистичком прегледу *Два века развоја Србије*.

⁴⁷ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

⁴⁸ Правила за пописивање данак плаћајући глава од 12. марта 1841. – Правила која комисија на пописивање данак плаћајући глава у окружју н. одређена набљудавати има, Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србском од априла 1840. год. до конца децембра 1844. године, II част, Београд, Књигопечатња Књажества Србског, 1845, стр. 32–36.

⁴⁹ Уредба о одреденију казни за Чиновнике, кои противу правила коншкрибцијални какво преступление учине од 12. марта 1841, Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србском ода Априла 1840. год. до конца децембра 1844. године, II част, Београд, Књигопечатња Књажества Србског, 1845, стр. 37.

⁵⁰ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

Око **трећег пописа људства** постоје извесне недоумице око године његовог спровођења. Овај попис је спроведен на основу правила из октобра 1843. године, која је потписао кнез Александар Карађорђевић.⁵¹ Пун назив овог документа гласи: *Правила, по којима ће комисија, пописивање данак плаћајући глава по окружјима за годину 1844. предузети имати.*⁵² Из овог произлази да је спровођење пописа планирано за 1844. годину.

Други важан избор за утврђивање године овог пописа је *Речник географјско-статистични Србије*, који је Јован Гавриловић објавио 1846. године. У предговору се наводи да се у јесен 1843. године Јован Гавриловић поново запослио у Попечитељству финансија и да *„исте године уредба изиђе да се следујуће 1844. године приступи к новом пописивању данак плаћајући глава“*. Аутор даље наводи начин како је користио податке пописивања глава у Србији 1844. године: *„... како је пописивање ново у коме окружију свршено и прегледано, станем места из тефтера исписивати и у ред иј стављати, назначивши при сваком не само у ком се окружију и срезу које налази, него и колико у томе месту кућа и душа има.“* Тако је већи део резултата пописа 1844. године објављен у књизи коју је Јован Гавриловић, тада начелник одељења у Попечитељству финансија, издао о свом трошку.

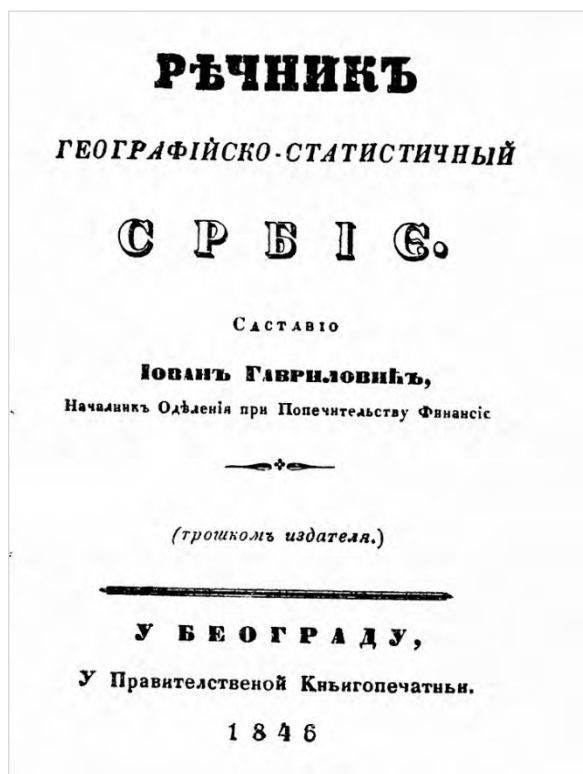
У *Речнику* је, поред броја кућа и душа датих за свако насеље, у најобимнијој одредници – Србија, дата збирна табела *Житељи Србије*, са следећим подацима о броју становника: Срби – 825.783, Турци – 15.161, Јевреји – 1.368, странци – 900 и Цигани – 6.074, односно свега 849.286 душа. У напомени је наведено да у број Срба улазе и Власи. Такође се наводи: *„Срби живе у 1170 општина, 34 вароши, 2018 села, 193 засеока и 126.789 кућа.*

Најглавније су вароши: Београд, Пожаревац, Смедерево, Јагодина, Шабац, Неготин и Параћин.“ За Београд се наводи: *„поглавита варош Србије, код које се Сава у Дунав слива, са 2420 кућа и 18.610 душа, међу којима турски 860 кућа и 5.800 душа, јеврејски 146 кућа и 1.382 душе, као и 900 страни, и осим, налазеће се војске српске у вароши овој, јер су војници свако у свом окружију у број глава ушли“.*⁵³

⁵¹ Ова правила се готово уопште не разликују од правила донетих 1841. године.

⁵² Правила за комисију пописујућу данак плаћајући глава од 1. октовриа 1843. – Правила, по којима ће комисија, пописивање данак плаћајући глава по окружјима за годину 1844. предузети имати, Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србском од априла 1840. год. до конца децембра 1844. године, II част, Београд, Књигопечатња Књажества Србског, 1845, стр. 219–224.

⁵³ Јован Гавриловић: *Речник географјско-статистични Србије*, Правителствена Књигопечатња, Београд, 1846.

И у раду *Жителство у Србији*, који је Јован Гавриловић објавио 1847. године, стоји да се за број душа у почетку 1845. године „по пописивању глава од 1844. год., узети се може на 826.000“.⁵⁴ Из радова Јована Гавриловића може се закључити да је овај попис реализован 1844. године.

Међутим, у првој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1863. године, наводи се: „У години **1843.** чињен је трећи попис.“⁵⁵ Такође се даје оцена да је овај попис био непоуздан, односно „слабо точан“, јер су за његово спровођење, због измена у политичком животу, ангажовани мање способни и недовољно обучени чиновници.⁵⁶

⁵⁴ Извор: Ј. Г. (Јован Гавриловић): *Жителство у Србији*, *Србске новине*, број 1, од 3. јануара 1847, Правителствена књигопечатња, Београд, 1847, стр. 1–2.

⁵⁵ На основу овог извора се у већем делу касније писаних радова наводи да је трећи попис становништва у Србији спроведен 1843. године.

⁵⁶ Известије о числу житеља Србије у години 1859, *Државопис Србије*, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

Резултати овог пописа нису објављени ни у једној свесци *Државописа Србије*. У трећој свесци *Државописа Србије* број становника Србије у 1843. години процењен је на 859.545, а у 1844. на 879.893.

У шеснаестој свесци *Државописа Србије*, као ни у *Статистичким годишњацима Краљевине Србије*, у табелама у којима су дате године пописа и број становника, нема резултата овог пописа (не наводе се ни 1843. ни 1844. година).

Резултати другог и трећег пописа становништва нису дати ни у табели *Становништво Кнежевине Србије 1834–1884*, објављеној 1953. године.⁵⁷

Према свим каснијим изворима резултати ова два пописа становништва оцењени су као непоуздани. „*Други и трећи попис, изведени 1841. и 1843, нису дали веродостојне резултате; рађени су сасвим нестручно и нецелисходно и стога не могу бити узети у обзир.*“⁵⁸

⁵⁷ Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

⁵⁸ Лазо М. Костић: Становништво Београда, Савремена општина, Београд, 1927, проф. др Лазо М. Костић: Сабрана дела, том трећи, Теоријска статистика, ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000.

6. ПОПИСИ ЉУДСТВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ ОД 1846. ДО 1855. ГОДИНЕ

Четврти попис људства, спроведен **1846. године**, у погледу исправности може се мерити са пописом 1834.⁵⁹ Оцењен је као „*доста поуздан, и нарочито за то препоручљив, што том приликом и сви Цигани с осталим грађанима по истим пописним правилима пребројани беху*“.⁶⁰

Главни резултати овог пописа објављени су у раду Јована Гавриловића *Прилог за географију и статистику Србије*, објављеном у *Гласнику Дружтва Србске Словесности* 1851. године. Овај кратак рад је, у ствари, допуна Гавриловићевог обимног дела *Речник географско-статистични Србије*, објављеног 1846. године.

У табели *Главни извод пописа Србије у години 1846.* приказан је, на две стране, број места (насеља), кућа и становника (по полу, а за мушкарце и по брачном стању), као и број одсутних и страних становника. У 2.114 места пописана је 136.571 кућа, а укупан број становника (*сума целог народонасељенија*) износио је 892.315, од чега 433.000 жена, 180.196 жењених и 279.119 нежењених мушкараца. Пописано је и 7.468 странаца.

Од седамнаест округа највише становника су имали: Пожаревачки (98.927), Ужички (73.813), Ваљевски (69.351), Крагујевачки (69.275) и Шабачки (61.858). Још само два округа, Крушевачки и Крајински, имали су преко 50 хиљада становника. Најмањи број становника имали су Алексиначки (22.040) и Гургусовачки округ⁶¹ (34.518). Београдски округ имао је 48.001, а варош Београд свега 10.174 становника.

У овим објављеним резултатима нису обухваћени Турци и Роми. У текстуалном делу рада наводи се да Рома „*по најновијем попису има до 15.000 душа у Србији.*“⁶²

Мада се у већини извора наводи да су овим пописом први пут обухваћени сви Роми, и то стално (настањени) и нестално живећи (скитајући се), могуће је да су

⁵⁹ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

⁶⁰ Попис људства Србије у години 1874-ој, Државопис Србије, IX свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1879, стр. 1–153.

⁶¹ Књажевачки округ (Гургусовац је 1859. године променио назив у Књажевац).

⁶² Јован Гавриловић: Прилог за географију и статистику Србије, *Гласник Дружтва Србске Словесности*, свеска III, Књигопечатња Књажевства Србије, Београд, 1851, стр. 186–190.

они пописани накнадно. По неким изворима Роми су пописани 1846. године,⁶³ а по другим 1847. године.⁶⁴

Према проценама објављеним у трећој свесци *Државописа Србије*, укупан број становника Србије у 1846. години износио је 913.160. У касније објављеним статистичким публикацијама (шеснаестој свесци *Државописа Србије*, статистичким годишњацима Краљевине Србије, прегледу *Два века развоја Србије*) укупан број становника Србије у 1846. години износио је 915.080.

◆ Главни извод пописа Србије у години 1846.

ГЛАВНИ ИЗВОДЪ ПОПИСА СРБИЈЕ У ГОДИНИ 1846.о ^и													
НАИМЕНОВАНИЕ ОКРУЖИЈА.	Мѣста	Кућа.	Жењы.	Нежењы.	Жењы.	Одсутуююи			Сумма цело- гого народо- населѣнн.	Страницы			
						У Србн	У Тур- ской.	У други ^х земля.		Изъ Србн.	Изъ Турске.	Изъ други ^х земля.	Сумма страна.
Александрово - - - -	82	3.255	4.796	6.567	10.727	17	—	2	22.040	13	41	—	57
Вар. Београдъ - - - -	1	1.714	2.051	3.297	4.826	4	2	50	10.174	1.060	1.278	1.273	3.550
Београдско - - - - -	121	6.925	9.292	15.604	23.105	64	—	1	48.001	123	263	76	462
Валѣско - - - - -	195	8.526	12.796	22.514	34.041	101	—	—	69.351	161	208	48	417
Гургусовачко - - - -	106	4.476	7.399	10.438	16.631	47	—	1	34.518	1	2	1	4
Крашско - - - - -	79	10.155	12.158	14.618	25.562	26	2	7	52.338	85	79	42	206
Крагуевачко - - - -	172	10.424	13.163	22.309	33.803	298	1	5	69.275	333	164	47	544
Крушевачко - - - -	265	8.084	11.241	17.074	25.926	85	—	—	54.241	16	69	1	86
Подришко - - - - -	89	5.505	7.656	12.096	19.472	30	—	—	39.224	19	14	2	35
Пожаревачко - - - -	181	16.332	21.179	30.106	47.642	493	10	3	98.927	30	54	15	99
Рудничко - - - - -	114	5.799	7.297	13.123	19.019	15	—	—	39.439	21	19	1	41
Смедеревско - - - -	54	6.497	8.246	12.845	20.137	188	1	5	41.248	86	48	25	159
Ужичко - - - - -	198	10.243	14.705	23.054	36.054	44	1	2	73.813	63	34	—	97
Црнооръчко - - - -	45	6.532	7.966	11.785	18.522	31	3	—	38.273	24	20	7	51
Чачаско - - - - -	58	7.702	9.530	15.444	23.212	32	—	5	48.186	111	28	4	143
Шабачко - - - - -	115	9.120	12.241	19.469	30.118	397	3	5	61.858	549	405	69	1.023
Јагодинско - - - -	143	8.390	10.389	14.731	23.824	46	—	—	48.944	18	19	1	38
Нупријско - - - - -	96	6.892	8.141	13.965	20.379	334	—	—	42.515	233	129	35	396
Главна сума	2.114	136.571	180.196	279.119	433.000	2.252	23	86	892.315	2.955	2.807	1.647	7.468

Пети попис људства спроведен је 1850. године, „но готово имаде судбу онога од године 1841, т. ј. људство Београда би пребројано, но сасвим непоуздано“.⁶⁵

⁶³ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

⁶⁴ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

⁶⁵ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

У оквиру припрема за спровођење овог пописа, у марту 1850. године објављена су *Правила за пописивање данак плаћајући глава*, које је потписао кнез Александар Карађорђевић. Као и ранија правила за пописивање, и ова су првенствено дефинисала обвезнике плаћања данка. „Плаћању данка подложен је сваки Србин, велики и мали, под коим именован разумети треба не само родом Србина, но и сваког другог житеља Србије, изузимајући само Турке, и страни Држава поданике, кои се у Србији по делима своим привремено баве.“ Следила су детаљна објашњења о обавези плаћања или о ослобађању од плаћања данка за различите категорије лица: жењене, удовице, нежењене, дошљаке, свештенике, чиновнике, војнике, судије, децу, старце, „људе сакате и бесомучне“, сиромахе итд.⁶⁶

Ова правила су коришћена и за следећа два пописа, 1854. и 1859. године, али су неколико пута мењана и допуњавана (1856, 1858, 1860. и 1861. године).⁶⁷

Резултати пописа у години 1850. објављени су у раду Јована Гавриловића *Прилог за географију и статистику Србије*, објављеном у *Гласнику Друштва Србске Словесности* 1852. године. Табела *Главни извод пописа Србије у години 1850.* по изгледу није мењана у односу на ону у којој су приказани подаци претходног пописа. У 2.117 места пописано је 142.999 кућа, а укупан број становника износи 929.603. У другом делу рада дат је преглед пописаних Влаха, односно „Срба који влашки говоре“, чији укупан број је износио 104.807. Дат је и њихов распоред по окрузима, срезовима и селима.⁶⁸

⁶⁶ *Правила за пописивање данак плаћајући глава*, *Сборник закона и уредба, и уредбени указа*, издани у Књажеству Србији (од почетка 1849. до конца 1850. године), V, Београд, Правителствена књигопечатња, 1853, стр. 95–101, и *Каталог књига на језицима југословенских народа 1519–1867*, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1973, стр. 328.

⁶⁷ Решење, коим се 3-а точка правила за пописивање данак плаћајући глава од 8. марта 1850. год. објаснива, *Сборник закона и уредба, и уредбени указа*, издани у Књажеству Србији (од почетка до конца 1856. године), IX, Београд, Правителствена књигопечатња, 1857, стр. 53–57, *Додатак к Уредби о пописивању данак плаћајући глава од 8. марта 1850. год*, *Сборник закона и уредба, и уредбени указа*, издани у Књажеству Србији (од почетка до конца 1858. године), XI, Београд, 1858, стр. 105, Решење, коим се 15. точка правила о попису данак плаћајући глава допуњава, *Сборник закона и уредба, и уредбени указа*, издани у Књажеству Србији (од почетка до конца 1860. године), XIII, Београд, Правителствена књигопечатња, 1861, стр. 39–40, Решење, коим се 12. точка правила за пописивање данак плаћајући глава од 18. марта 1850. г. објасњава, *Сборник закона и уредба, и уредбени указа*, издани у Књажеству Србији (од почетка до конца 1860. године), XIII, Београд, Правителствена књигопечатња, 1861, стр. 134, и Решење, коим се 11. точка пописних правила замењује, *Сборник закона и уредба*, издани у Књажеству Србији од почетка до конца 1861. године, XIV, Београд, Правителствена књигопечатња, 1862, стр. 31–32.

⁶⁸ Јован Гавриловић: *Прилог за географију и статистику Србије*, *Гласник Друштва Србске Словесности*, свеска IV, Књигопечатња Књажества Србије, Београд, 1852, стр. 227–248.

У каснијим статистичким публикацијама, укупан број становника Србије у 1850. години дат је према процени из треће свеске *Државописа Србије* (956.893 становника).⁶⁹

Занимљиво је да су у Србији стална презимена уведена тек 1851. године. До тада су у употреби била презимена изведена од имена оца. Стална презимена су уведена како би се олакшало вођење књига грађанских, духовних, школских, војних и судских власти. *Уредба, да се стална презимена у фамилијама заведу предвиђа да се ова мера односи и на пописе: „Нарочито пак при коншкрипцијама (пописима) да се по овоме ревностно и уредно поступа.“*⁷⁰ На тај начин су у следећим пописима смањени проблеми који су се јављали због презимена пописаних лица.

Шести попис људства 1854. године „свако поверење заслужује“. Делимично су пописани Роми, и то они стално живући (настањени), али не и они који воде скитајући живот. То је последица промене финансијског законодавства и промене начина плаћања пореза за ову категорију становништва.⁷¹

Основни резултати пописа објављени су 1857. године у раду Јована Гавриловића *Главни извод пописа у Србији године 1854/5*. У 2.203 места пописано је 153.065 кућа, а укупан број становника износи 983.496, од чега су 476.064 жене, 199.324 жењени и 308.108 нежењени мушкарци. Пописано је и 9.819 странаца.

Посматрано по окрузима, највише становника су имали: Пожаревачки (113.417), Ужички (84.596), Крагујевачки (75.543) и Ваљевски (69.816). Преко 60 хиљада становника имали су још само Крушевачки и Шабачки округ. Београдски округ имао је 51.917, а варош Београд 16.896 становника.⁷²

У трећој свесци *Државописа Србије*, укупан број становника Србије у 1854. години процењен је на 998.919,⁷³ а овај број је задржан и у каснијим статистичким публикацијама.

⁶⁹ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

⁷⁰ Уредба, да се стална презимена у фамилијама заведу, Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србији (од почетка 1851. до конца 1852. године), VI, Београд, Правителствена књигопечатња, 1853, стр. 4–5.

⁷¹ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

⁷² Јован Гавриловић: Главни извод пописа у Србији године 1854/5, *Гласник Друштва србске словесности*, свеска IX, Типографија Књажества Србског, Београд, 1857, стр. 224–226.

⁷³ Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

◆ Јован Гавриловић (Вуковар, 3.11.1796 – Београд, 29.7.1877)

Био је државник, географ и статистичар. Док је био начелник одељења у Попечитељству финансија, 1846. године, објавио је *Речник Географско-Статистични Србије* (Географско-статистички речник Србије) на 332 стране, у коме су објављени резултати пописа људства 1844. године.

Гавриловић је аутор прве пројекције становништва Србије, објављене (под иницијалима Ј. Г.) почетком 1847. године у *Српским новинама*, у чланку *Житељство у Србији*. Пројекција је обухватала период 1846–1886. године и предвиђала је да се број душа у Србији удвоји за 40 година. Каснији резултати

пописа становништва потврдиће тачност ове пројекције. Тако пројекција предвиђа да у Србији 1874. године буде 1.364,238 становника, а пописом 1874. године је нађено 1,353.890 становника. Одступање пројекције броја становништва у односу на резултате пописа спроведеног после скоро тридесет година мање је од једног процента. Аутор наводи да би се број житеља могао удвојити и за 20 година, али под одређеним условима: да се Срби почну бавити и другим делатностима (*радњама*) осим земљорадње и сточарства, да се на селу живи у бољим и тврђим кућама, да се искорени обичај да младићи узимају за жене од себе старије девојке и да се побољша здравствена служба (односно повећа број лекара, бабица и болница). Ипак, „*најважније је средство к умножењу народа изображење (образовање) истог, које је најбоља и најпреча подпора сваког душевног и телесног напретка*“⁷⁴.

Гавриловић је објавио и резултате четвртог, петог и шестог пописа људства у радовима објављеним у Гласнику Друштва српске словесности (свеске III, IV и IX).

⁷⁴ Извор: Ј. Г. (Јован Гавриловић): *Житељство у Србији*, *Српске новине*, број 1, од 3. јануара 1847, Правителствена књигопечатња, Београд, 1847, стр. 1–2.

Службовао је у Србији од 1831. године са различитим задужењима: у Великом суду, Књажевској канцеларији и Српским агенцијама у Цариграду и Букурешту. Начелник аналитичког одељења (*оделенија промишљености*) у Попечитељству финансија био је у два наврата: од марта 1839. до маја 1840. године и од септембра 1843. до фебруара 1859. године.⁷⁵

У својој политичкој каријери Гавриловић је доспео до положаја попечитеља (министра) финансија (1860–1861), члана Државног савета, а затим и трећег намесника кнеза Милана Обреновића (1868–1872).

Као научник, постао је први члан Друштва српске словесности 1848. године, а касније је био његов потпредседник у више наврата од 1849. до 1860. године. Од 1864. године био је редован члан Српског ученог друштва и његов председник (такође у више наврата у периоду 1864–1868. године).⁷⁶

⁷⁵ Јован Гавриловић: Речник географјско-статистични Србије, Култура – Књижевно-издавачка задруга, Историјски институт САНУ, Београд, 1994.

⁷⁶ Љубомир Никић, Гордана Жујовић, Гордана Радојчић-Костић: Грађа за биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије, 1841–1947 / Material for the biographical dictionary of the members of the Society of Serbian Letters, Serbian Learned Society and Serbian Royal Academy, 1841–1947, Српска академија наука и уметности, Београд, 2007.

7. СЕДМИ И ОСМИ ПОПИС ЉУДСТВА

Седми попис људства у Кнежевини Србији спроведен је **1859. године**. Први пут су резултати пописа објављени у званичној статистичкој публикацији, у првој свесци *Државописа Србије*, у раду *Число (број) житеља Србије у години 1859*. Мада овај рад, објављен 1863. године, није потписан именом, познато је да је његов аутор Владимир Јакшић, први руководиоца званичне статистике у Србији.

Поред резултата пописа за 1859. годину, у овом раду је дат и преглед до тада спроведених пописа становништва, са оценом њихове исправности и обухвата. *„У попис људства Србије нису узимани никада Турци, који су до лане⁷⁷ по варошима неким становали, а тако не и сви Цигани. Ови у год. 1834. 1841. 1843. 1846. и 1850. никако нису пописивани били, почем су у другој форми данак плаћали, различан од онога, коме су остали поданици србски подчињени били, поглавито зато, што већина међу њима скитајући живот води, али у год. 1847. сви су пописани били: стално живећи и скитајући се. Финансијско законодавство учини у години 1854. у толико измену у наплаћивању данка од Цигана, што само скитајући се продуже плаћати као и донда, а стално живећи уподобе се у плаћању свима другим србским поданицима, те на тај начин и они поменуте године са нешто више од тисућу глава порески пописани буду, а исто тако и 1859. год. подобно осталим житељима. Из овога се види, да попис људства у Србији никада све житеље обухватао није, турске гарнизоне⁷⁸ у рачун никако и неузимајући.“*

Оцена квалитета (*доброте*) резултата пописа у Србији је следећа: *„Што се саме доброте с пописом људства постигнути резултата тиче, то се у следству вишекратног критичног њиног испитивања смело рећи може, да у томе онима из других земаља постигнутим резултатима нимало не уступају“.*

Попис становништва спроведен 1859. године је први попис у Кнежевини Србији који је показао више од милион становника. Основни подаци о броју становника, укупно и по окрузима, дати су у табели *Число (број) житеља Србије у години 1859. и 1834*. Укупан број становника у Србији у 1859. години износио је 1,078.281, укључујући српске и стране поданике, осим Рома. Жена је било 521.496, а мушкараца 556.785.

⁷⁷ До 1862. године.

⁷⁸ Турске посаде из српских градова повучене су 1867. године.

Било је 217.545 бракова, тако да је 1859. године у Србији на 1.000 бракова долазило по 4.956 становника, што, у поређењу са 1834. годином, показује „да се сада код нас људи млађи жене но у стара времена.“

Окрузи са највише становника су били: Пожаревачки (122.659), Ужички (91.257), Крагујевачки (85.111), Ваљевски (75.194), Крушевачки (68.307) и Шабачки (66.377). Београдски округ имао је 57.206, а варош Београд 18.860 становника.

За четврт века, од 1834. до 1859. године, Србија се повећала укупан број становника за 409.689 и по природном прираштају на хиљаду становника била је у европском врху.

Посматрајући становништво Србије по народности, „добијају се само три главне части (дела): Срби, Власи и Цигани“. Од осталих народности ниједна не премашује 2.000 становника. Према попису 1859. године у Србији је било 122.857 Влаха, а број Рома је процењен на око 15.000, колико их је било и 1847. године.

◆ Број житеља Србије 1859. и 1834.

ЧИСЛО ЖИТЕЉА СРБИЈЕ У ГОДИНИ 1859. И 1834.						
број.	округ.	бракова.	1859.		1834.	
			мужки.	женски.	скуп.	
Д у ш а						
1	Вар. Беогр.	3156	11.698	7162	18.860	7033
2	Алексивачко	6242	15.097	14.467	29.564	14.840
3	Београдско	10.995	29.331	27.875	57.206	38.057
4	Ваљевско	14.309	38.038	37.156	75.194	54.129
5	Килевачко	9.957	23.794	22.540	46.334	23.686
6	Крагујевачко	15.789	44.269	40.812	85.111	49.934
7	Крајинско	13.857	32.407	30.504	62.911	41.476
8	Крушевачко	14.192	35.778	32.529	68.307	38.740
9	Подринско	8.584	23.201	22.517	45.718	27.151
10	Пожаревачко	26.826	63.754	58.905	122.659	73.239
11	Рудничко	8.682	24.260	22.680	46.940	32.621
12	Смедеревско	10.844	26.933	25.971	52.904	28.053
13	Ужичко	17.138	46.759	44.498	91.257	51.098
14	Црнооречко	10.676	24.274	22.616	46.890	27.705
15	Чачанско	10.522	27.512	26.205	53.717	40.537
16	Шабачко	12.920	33.759	32.618	66.377	49.360
17	Јагодинско	12.229	30.176	28.240	58.416	40.824
18	Ђупријско	10.627	25.745	24.171	49.916	30.099
Свега		217.545	556.785	521.496	1.078.281	668.592

У табели *Число (број) житеља по варошима у год. 1859.* приказан је број становника по варошима, при чему су као вароши издвојена она места у којима број пољопривредника не прелази половину броја укупног становништва. Иначе, у Србији је тада више од 90% становника живело од пољопривреде.

Од 37 обухваћених вароши, Београд са 18.860 становника је убедљиво најбројнији, а следе Пожаревац (5.309), Шабац (4.365) и Јагодина (4.009). Још шест вароши имају преко три хиљаде становника: Крагујевац, Свилајнац, Смедерево, Неготин, Параћин и Алексинац. Укупан број варошког становништва износио је 86.841, односно свега 8,06% укупног становништва. У варошима је живело 47.924 мушкарца и 38.917 жена. „Из предстојеће скрижали (табеле) увиђа се, како по варошима и до 23% више мужараца него женскиња има, докле овај вишак у свој Србији више од 7% не износи.“⁷⁹

У другој свесци *Државописа Србије* поновљена је табела *Число (број) житеља Србије у години 1859*, при чему укупан број становника у Србији садржи и стално живуће Роме, тако да је износио 1,083.363. У трећој свесци *Државописа Србије* укупан број становника Србије у 1859. години је процењен на 1,100.879, а у каснијим публикацијама је задржан број добијен пописом (1,078.281).

Кнез Михајло Обреновић је у марту 1861. године донео решење „да за мерило данка буде она процењена вредност имања чиновничког, коју је пописна комисија нашла, а не, коју су приватни проценитељи, како су кад хтели, и како је кад коме потреба била, поједином имању давали.“⁸⁰ Тако је још једном потврђено да је основна намена спровођења пописа била пре свега пореска.

Осми попис људства спроведен је **1863. године**, „но у овоме је људство више подчинио главном задатку: пописивању непокретности имања и личне заслуге (зараде), дакле сачињавању порезског катастера.“⁸¹

Званична статистика у Србији је установљена 1862. године, када је кнез Михаило Обреновић донео акт којим је решено „да економном одељењу Министарства Финанције буде задатак и статистичке послове свију струка државне Управе израђивати“.⁸² Истовремено, Владимир Јакшић је постављен за

⁷⁹ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

⁸⁰ Решење о томе, да за мерило данка буде она процењена вредност имања чиновничког, коју је пописна комисија нашла од 7. марта 1861, Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 389.

⁸¹ Известије о числу житеља Србије у години 1859, Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97.

⁸² Решење, којим се установљава звање Началника у економском одељењу Министарства Финанције за статистичке послове, Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији, XV, Београд, 1863, стр. 108–109.

начелника овог одељења са опредељењем да првенствено ради на статистици.⁸³

Иако је обављен после установљавања званичне статистике, у попису 1863. године предност су и даље имала пореска, а не статистичка правила. Пре спровођења пописа, у марту 1862. године, објављена су обимна и детаљна *Правила пописа људства, имања и прихода за порез по имућности са Законом о плаћању пореза по имућности*.

Овим правилима је предвиђено да попис људства, имања и прихода за порез по имућности почне почетком месеца маја, прво у Београду и свим окружним и осталим варошима, а тек касније по свим срезovima Србије. Правилима је предвиђено да се у свакој општини састави пописна комисија од месног грађанства и „заступника правитељства“ (представника управе). Општине су дужне да саставе списак својих житеља, да га уредно одржавају и допуњавају.⁸⁴

Резултати овог пописа објављени су у другој свесци *Државописа Србије*. Колико је преовлађивала пореска природа пописа види се и по томе што су подаци који се односе на становништво приказани на само шест страна (по окрузима) у раду *Попис људства Србије у години 1863*, а подаци о непокретном имању на чак 71 страни у раду *Вредност непокретног имања у Србији у години 1863*. У овом другом раду, поред процене вредности непокретности у дукатима, дати су и подаци о броју пописаних житеља, први пут на нивоу срезова и општина.

У табели *Число (број) житеља Србије у години 1863*, дат је укупан број пописаних становника у Србији, укључујући стално живуће Рома. Овај број износио је 1,108.568 становника, од тога жена 536.922, а мушкараца 571.646. Процењује се да број скитајућих Рома, необухваћених пописом, може бити до 12.000 и закључује: „Са концем 1863. године могла је дакле Србија око 1,120.000 житеља бројати осим турски гарнизона у пет градова.“⁸⁵

⁸³ Указ о постављењу Владимира Јакшића за начелника економског одељења, *Србске новине*, број 47, од 21. априла 1862, Београд, 1862, стр. 1.

⁸⁴ *Правила пописа људства, имања и прихода за порез по имућности са Законом о плаћању пореза по имућности*, Сборник закона и уредба издани у Књажеству Србији, XV, Београд, 1863, стр. 237–296.

⁸⁵ *Попис људства Србије у години 1863*, *Вредност непокретног имања у Србији у години 1863*, Државопис Србије, II свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1865, стр. 12–17. и 22–92.

◆ Број житеља Србије у години 1863.

ЧИСЛО ЖИТЕЉА СРБИЈЕ У ГОДИНИ 1863.				
број	окружие	МУШКИ	ЖЕНСКИ	СУМА
1.	Варошъ Београдъ	9.066	5.694	14.760
2.	Алексиначко	22.603	21.272	43.875
3.	Бѣоградско	30.325	28.146	58.471
4.	Валѣвско	36.842	34.866	71.708
5.	Княжевачко	26.295	24.823	51.118
6.	Крагуевачко	45.938	42.814	88.752
7.	Краинско	33.720	31.860	65.580
8.	Крушевачко	31.602	29.778	61.380
9.	Подрињско	23.371	23.019	46.390
10.	Пошаревачко	67.476	62.525	130.001
11.	Рудничко	22.649	21.751	44.400
12.	Смедеревско	27.102	25.579	52.681
13.	Ужичко	50.195	48.579	98.774
14.	Црноорѣчко	26.411	24.495	50.936
15.	Чачанско	27.925	26.541	54.466
16.	Шабачко	33.448	31.989	65.437
17.	Јагодинско	30.168	28.353	58.521
18.	Ђупријско	26.480	24.838	51.318
Свега		571.646	536.922	1.108.568 ✓

У трећој свесци *Државописа Србије* укупан број становника Србије у 1863. години је процењен на 1,138.405. У каснијим статистичким публикацијама јавља се број од 1,108.668 становника, док је у прегледу *Два века развоја Србије* задржан број становника добијен пописом (1,108.568).

8. ПОПИСИ ЉУДСТВА ПО СТАТИСТИЧКИМ ПРАВИЛИМА

Девети попис људства 1866. године спроведен је после установљења статистичког одељења у Министарству финансија 1864. године,⁸⁶ када је званична статистика Србије добила организациони и институционални оквир. За начелника новооснованог статистичког одељења постављен је Владимир Јакшић.⁸⁷

Резултати овог пописа објављени су у трећој свесци *Државописа Србије*, у раду *Попис људства Србије у години 1866*. Ту је оцењено да се тек овај попис може сматрати за сасвим поуздан, јер је спроведен по статистичким правилима и формуларима израђеним у статистичком одељењу, „јер је том приликом сво житељство једног и другог пола на препис узето и то где се који затекао“, као што се ради и у осталим европским земљама. Први пут после 1846. године обухваћени су сви Роми. Извршен је на измаку године у свих 17 округа и у вароши Београду. Пошто је у Београду попис спроведен небрижљиво, поновљен је почетком 1867. године, тако што је 60 пописивача (*бројача*) једнога дана пописало целокупно људство Београда.

Становништво је пописано по полу, узрасту, брачном стању, писмености, народности, вери, држављанству (*подаништву*) и занимању. Мада се у пописним књигама налази драгоцен материјал, наводи се да ће вероватно остати необрађен, пошто „је персонал статистичког одељења само на двојицу сведен“, који нису у стању да сачине потребне изводе, поред других текућих и важних послова.⁸⁸

Јакшић касније о попису 1866. године пише: „У ово доба спада и увођење званичне статистике у ред државних административних органа; те тако поглавито с настојавањем исте сврши се у години 1866-ој с месецу октобру попис целог људства Србије, који се са постигнутим тада резултатима као први подобног реда у нашој земљи сматрати мора“.⁸⁹

⁸⁶ Решење о установљењу статистичнога одељења у Министарству финансије, Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији од почетка до краја 1864. године, XVII, Београд, 1865, стр. 274.

⁸⁷ Постављење Владимира Јакшића за начелника статистичког одељења, *Србске новине*, број 105, од 1. септембра 1864, Београд, 1864, стр. 1.

⁸⁸ Попис људства Србије у години 1866, *Државопис Србије*, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

⁸⁹ Попис људства Србије у години 1874-ој, *Државопис Србије*, IX свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1879, стр. 1–153.

Знатно касније, између два светска рата, и др Лазо М. Костић сматра да тек овај, девети попис, заслужује назив општег пописа становништва „... према резултатима које је дао и који су саопштени јавности, као и према употребљеној методи рада...“ „Док су сви ранији пописи вршени у фискалном циљу, ово је чисто статистички попис, вођен од ново установљеног статистичког одељења Министарства Финансија на примарно-статистичкој подлози.“⁹⁰

И после Другог светског рата дата је оцена да се попис из 1866. године може сматрати као први српски попис у модерном смислу речи.⁹¹

Обим објављених резултата пописа људства 1866. године знатно је већи у односу на претходне пописе. Поред округа, срезова и општина, подаци о броју становника су по први пут у званичним статистичким публикацијама приказани и по местима (насељима), „звала се она засеоци, села или вароши“.

Укупан број становника у Србији, према попису 1866. године, износио је 1,215.576, од чега 589.356 жена и 626.220 мушкараца. Окрузи са највише становника су били: Пожаревачки (140.601), Ужички (104.377), Крагујевачки (98.141), Ваљевски (83.483) и Шабачки (73.619). Београдски округ имао је 63.880 становника.

Поред Срба, најбројнија народност су били Власи (127.326) и Роми (25.171), а осталих је укупно било свега 5.539.

Укупан број писмених је свега 50.796, тако да „у целој земљи на 1.000 душа само 42 писати умеду“, па је у овом погледу Србија заузимала последње место међу европским народима. На крају 1866. године у Србији је било укупно 2.184 насеља (од чега 2.146 села и 38 вароши) и 1.051 општина. У просеку, у једној кући живело је шест душа.

У табели *Попис људства Србије по варошима* дат је приказ за она места која по закону из 1868. године спадају у категорију вароши и варошица. И поред промене критеријума за сврставање у категорију вароши, није дошло до великих измена у списку вароши. У односу на табелу са подацима за 1859. годину, изостављени су Баточина и Ражањ, а придодати су Аранђеловац, Гроцка и Рашка.

⁹⁰ Лазо М. Костић: Становништво Београда, Савремена општина, Београд, 1927, проф. др Лазо М. Костић: Сабрана дела, том трећи, Теоријска статистика, ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000.

⁹¹ Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

◆ Преглед напредовања житељства у Србији од 1833. до 1868.

ПРЕГЛЕДЪ НАПРЕДОВАЊА ЖИТЕЉСТВА У СРБИИ ОДЪ ГОД. 1833. ДО 1868.			
Године	Християна	Нехристияна	Свега е житеља било
1833.	673.632	4.560	678.192
34.	696.610	4.690	701.300
35.	716.409	4.820	721.229
36.	739.736	4.950	744.686
37.	762.427	5.080	767.507
38.	785.009	5.210	790.219
39.	806.956	5.340	812.296
40.	823.417	5.478	828.895
41.	835.894	5.554	841.448
42.	842.011	5.630	847.641
43.	853.839	5.706	859.545
44.	874.111	5.782	879.893
45.	891.783	5.859	897.642
46.	907.225	5.936	913.160
47.	922.625	6.023	928.648
48.	936.363	6.110	942.473
49.	940.216	6.197	946.413
50.	950.610	6.283	956.893
51.	963.013	6.370	969.383
52.	979.166	6.458	985.624
53.	983.464	6.545	990.009
54.	992.289	6.632	998.919
55.	1,011.424	6.708	1,018.132
56.	1,032.228	6.784	1,039.012
57.	1,053.763	6.860	1,060.623
58.	1,074.190	6.936	1,081.126
59.	1093.868	7.011	1,100.879
60.	1,103.621	7.090	1,110.711
61.	1,111.472	7.174	1,118.646
62.	1,117.375	6.245	1,123.620
63.	1,130.111	6.294	1,138.405
64.	1,149.811	6.360	1,156.171
65.	1,178.645	6.430	1,185.095
66.	1,209.078	6.498	1,215.576
67.	1,231.513	6.580	1,238.093
68.	1,247.843	6.660	1,254.503

Од 38 обухваћених вароши највећи је Београд, са 24.768 становника, а следе Пожаревац (6.909), Шабац (6.516) и Крагујевац (6.386). Још пет вароши имају преко четири хиљаде становника: Смедерево, Јагодина, Неготин, Параћин и Свилајнац. Укупан број варошког становништва износио је 115.928, односно око 9,54% укупног становништва. У варошима је живело 64.955 мушкараца и 50.973 жене.

У табели *Преглед напредовања житељства у Србији од год. 1833. до 1868.* приказани су процењени годишњи подаци о укупном броју становника, укључујући процењен број непописаних Рома.⁹²

Резултати пописа људства 1866. године по занимању објављени су у два дела тек у дванаестој и тринаестој свесци *Државописа Србије*. У првом делу, објављеном 1883. године, у дванаестој свесци *Државописа Србије*, у кратком тексту, наведено је да је као опредељујући основ за утврђивање занимања узета величина дохотка. На овај начин је утврђено да се искључиво или већим делом ратарством (земљорадњом) бави око 90 процената становништва.

У табеларном делу су приказани подаци за онај мањи део становништва (9,98%) који претежно обавља друга занимања. Детаљни подаци за 103 неземљорадничка занимања приказани су по азбучном реду, од адвоката до џамбаса⁹³, по окрузима, срезовима и окружним варошима. За свако од ових занимања дат је број предузимача, помоћника и укупан број који обухвата предузимаче, помоћнике и њихове породице.⁹⁴

У другом табеларном делу са резултатима пописа људства 1866. године по занимању, објављеном 1884. године у тринаестој свесци *Државописа Србије*, подаци су приказани по групама занимања и територијално по окрузима, срезовима и окружним и осталим варошима. Укупан број земљоделаца (пољопривредника) био је око 1,1 милион, а осталим (непољопривредним) занимањима бавило се укупно око 121 хиљада становника.

На крају је дат општи преглед непољопривредних занимања по групама (*родовима*), са упоредним називима на француском језику, према тадашњим међународним статистичким стандардима.

Подаци су приказани по класификацији занимања која се састојала од следећих родова:

1. Рударство: рудари,

2. Занати:

А. Исхрана (*Израна*): воденичари, лебари, крчмари, месари, кобасичари, рибари, колачари,

Б. Одевање: кројачи, обућари, кожухари, ткачи, фарбари,

В. Грађевине: зидари, тесачи, столари, ковачи, бравари,

⁹² Попис људства Србије у години 1866, Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115.

⁹³ Трговаца коњима.

⁹⁴ Попис људства Србије у години 1866. по занимању, Државопис Србије, свеска XII, Статистично одељење министарства народне привреде, Београд, 1883, стр. 1–175.

- Г. Покућство: грнчари, свећари, дрвенари, котлари, качари, колари, седлари, пушкари, ножари, златари, саџије,
3. Трговина: трговци,
4. Саобраћај (*подвози*): кочијаши, лађари,
5. Личне службе: адвокати, свирачи, бријачи, слуге, надничари,
6. Здравство (*служба болестника*): лекари, апотекари, бабице,
7. Образовање (*јавна настава*): учитељи,
8. Књижевност, лепа уметност (*худежност*): живописци, типографи, књижари, књиговесци,
9. Вероисповед: попови, калуђери,
10. Управа: чиновници, служитељи,
11. Војна (*војена*) сила: официри и војници и
12. Непроизводно људство: пензионери, приходничари, студенти (*ученици*), робијаши, болесници, просјаци.

Занатлија је у 1866. години укупно било нешто мање од 65 хиљада, а трговаца мање од 19 хиљада. Поред података у табелама, у примедби је наведено да је број ученика у основним школама 1866. године износио 17.530 (15.449 мушких и 2.081 женских), а број народних војника 79.410.⁹⁵

У шеснаестој свесци *Државописа Србије*, укупан број становника Србије у 1866. години је 1,216.348, од чега 589.456 жена и 626.892 мушкарца. Овај број становника јавља се и у годишњацима Краљевине Србије. У статистичком прегледу *Два века развоја Србије* задржан је број из пописа од 1,215.576 становника.

Десети попис људства, „*још модернији и свестранији*“⁹⁶ од претходног, спроведен је у месецу децембру **1874. године**.

Приликом реализације пописа статистичко одељење Министарства финансија узело је у обзир неке од препорука о пописима становништва које су донете на Осмом међународном статистичком конгресу 1872. године у Санкт Петербургу (Петрограду).

⁹⁵ Скрижали пописа људства по занимању у години 1866, Државопис Србије, свеска XIII, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1884, стр. 33–413.

⁹⁶ Лазо М. Костић: Становништво Београда, Савремена општина, Београд, 1927, проф. др Лазо М. Костић: Сабрана дела, том трећи, Теоријска статистика, ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000.

Резултати пописа 1874. године објављени су у деветој свесци *Државописа Србије, у раду Попис људства Србије у години 1874.*

Резултати овог пописа људства обухватају: број кућа и породица и број становника по занимању, полу, брачном стању, писмености, подаништву (држављанству), вери и врсти данка који плаћа (грађански, бећарски или цигански).

Из објављених резултата види се и територијална организација Србије, од округа, срезова и општина, све до вароши, села и засеока. Објављивање резултата тек после пет година од спроведеног пописа оправдано је политичким неприликама.⁹⁷

На крају 1874. године у Србији је било 48 вароши и варошица, 2.152 села и 1.089 општина. Број кућа је износио 222.633, а породица 239.909.

Укупан број становника у Србији, према попису у 1874. години, износио је 1,353.890, од чега су 658.003 жене и 695.887 мушкараца.

Најмноогољуднији окрузи су били: Пожаревачки (158.922), Ужички (114.502), Крагујевачки (107.695), Ваљевски (88.286) и Шабачки (79.367). Београдски округ имао је 71.902 становника.

Укупан број варошког становништва износио је 138.710, односно око 10,2% укупног становништва. Београд је највећи, са 27.605 становника, а следе Шабац (8.028), Пожаревац (7.829), Крагујевац (6.663) и Смедерево (5.107).

Укупан број писмених је био 91.039, односно свега 6,7% становника. Пописано је укупно 24.556 Рома.⁹⁸

За четрдесет година, *„у раздобљу 1834–74, становништво Србије се удвостручило.“*⁹⁹

У каснијим статистичким публикацијама, као укупан број становника Србије у 1874. години задржан је број добијен пописом – 1,353.890.

Најављени *„свеопшти европски попис људства, који се, сходно решењу статистичког конгреса, у месецу децембру 1880-е године и у целом образованом свету свршити мора“*¹⁰⁰, у Србији није спроведен, па је попис 1874. године био последњи општи попис становништва у Кнежевини Србији.

⁹⁷ Ове неприлике су настале због ратова с Турском (1876–1878).

⁹⁸ Попис људства Србије у години 1874-ој, Државопис Србије, IX свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1879, стр. 1–153.

⁹⁹ Димитрије Ђорђевић: Историја модерне Србије 1800–1918, Завод за уџбенике, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017.

¹⁰⁰ Попис људства Србије у години 1874-ој, Државопис Србије, IX свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1879, стр. 1–153.

◆ Главни преглед пописа људства Србије у 1874. години

Главни преглед пописа људства Србије у 1874. години.

Редни број	Округ	Б р о ј										С т а н о в и н а							У о п ш т о							П о д а т к и			В а ж н и м е н и	
		Општина		Мушк.		Жене		Одеж.		Разв.		Одеж.		У о п ш т о		У о п ш т о		У о п ш т о		У о п ш т о		У о п ш т о		У о п ш т о		У о п ш т о		У о п ш т о		
		Села	У о п ш т о	Одеж.	Разв.	Одеж.	Жене	Жене	Одеж.	Разв.	Одеж.	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о	У о п ш т о		
1	Александровци	3	119	9,089	9,711	11,127	13,471	1,301	30	29,939	11,392	11,306	1,086	14	97,722	57,061	2,924	54	224	13	—	1,275	12,503	546	1	—	—	—	—	
2	Београдски	—	122	58	11,316	12,322	22,750	13,408	1,111	6	37,308	18,805	13,200	2,391	9	31,394	71,902	3,672	11	19	70	—	25	15,363	1,171	2	—	—	—	
3	Валовски	—	102	59	11,831	12,780	28,250	15,081	1,261	63	45,501	22,799	15,892	1,966	25	12,785	88,286	1,092	542	—	75	—	302	17,015	1,383	3	—	—	—	
4	Логошански	—	144	68	12,081	13,362	21,171	13,782	1,267	36	36,199	18,111	13,257	1,714	25	31,370	70,589	3,170	89	—	11	—	368	15,692	576	1	—	—	—	
5	Кладовски	—	111	54	9,517	9,724	11,706	12,892	1,122	3	23,123	16,382	12,048	1,292	2	30,791	62,917	3,651	20	2	12	—	1,113	13,561	251	5	—	—	—	
6	Крикупацки	—	173	89	17,817	19,129	31,198	20,011	1,121	26	55,689	28,188	19,792	3,007	16	52,006	107,695	7,311	318	59	68	19	582	33,436	1,394	6	—	—	—	
7	Крајишки	—	74	68	13,154	15,763	21,501	15,902	1,531	11	38,581	18,429	15,778	2,708	28	37,036	76,017	5,671	760	140	873	33	238	48,027	673	7	—	—	—	
8	Крушевски	—	208	57	12,117	12,837	23,729	11,776	1,211	21	29,710	15,019	11,734	2,686	34	37,343	77,102	3,137	86	363	6	17	307	15,070	449	8	—	—	—	
9	Идричански	—	3	80	7,667	7,974	16,310	9,303	537	9	26,173	11,193	9,300	3,122	3	26,218	52,397	3,112	89	6	63	9	973	9,918	270	9	—	—	—	
10	Покрпачки	—	180	152	27,068	26,972	43,131	33,130	3,312	11	81,917	39,717	32,951	4,314	23	77,005	139,222	10,900	933	54	229	15	372	36,634	1,112	10	—	—	—	
11	Руднички	—	115	57	8,912	9,228	16,602	9,504	583	6	26,700	14,170	9,182	2,251	9	26,913	52,713	1,972	18	15	1	—	19	11,019	152	11	—	—	—	
12	Смедеревски	—	2	22	11,393	12,628	21,312	13,866	1,009	15	36,322	18,758	13,664	2,108	4	31,211	70,536	1,185	771	8	79	3	175	15,611	984	12	—	—	—	
13	Дупрџански	—	3	92	71	11,617	12,516	18,786	12,716	1,373	88	32,863	16,650	12,480	1,982	57	30,549	62,222	4,209	246	7	29	—	90	14,018	876	13	—	—	—
14	Ужички	—	189	86	16,335	17,372	35,981	20,084	1,269	18	57,352	31,854	26,081	5,459	16	57,150	111,302	4,957	19	238	1	—	166	20,401	395	11	—	—	—	
15	Црпачки	—	2	13	36	11,611	11,392	16,113	12,170	1,388	17	30,017	11,299	12,152	1,568	10	28,117	58,131	1,159	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
16	Чапачки	—	3	138	51	11,413	11,702	20,051	11,837	717	39	32,011	16,866	11,761	3,038	23	31,491	63,892	4,424	93	19	30	1	86	12,961	857	16	—	—	—
17	Шабачки	—	3	110	53	12,563	13,425	24,261	15,256	1,257	16	40,833	20,016	15,209	3,252	33	38,511	79,307	3,973	651	7	47	3	1,111	17,562	1,300	11	—	—	—
18	Варош Београд	—	1	—	3,372	7,630	10,012	5,076	411	101	15,603	5,371	4,621	1,816	162	15,002	27,685	12,174	7,148	357	5,329	—	4,935	8,901	2,139	18	—	—	—	
19	Варош	—	48	—	26,222	31,425	47,719	26,588	2,245	233	76,785	29,813	25,251	6,293	268	61,925	138,710	16,421	11,031	1,065	6,035	45	7,613	31,570	5,788	19	—	—	—	
20	Села	—	2,152	1,041	198,101	205,481	393,676	231,883	20,070	373	610,102	319,282	251,286	62,273	225	596,078	1,213,180	11,118	1,822	784	301	37	5,236	267,323	5,461	20	—	—	—	
Србија		—	2,152	1,089	322,633	329,599	411,393	261,571	22,213	606	932,887	349,096	310,547	82,461	292	638,003	1,302,809	91,009	15,882	1,819	6,296	102	12,819	392,083	15,292	—	—	—	—	

◆ **Владимир Јакшић (Крагујевац, 23.4.1824 – Београд, 16.8.1899)**

Руководио је званичном статистиком Кнежевине Србије од 1862. до 1888. године. Јакшић је био економиста и статистичар, професор Лицеја од 1852. до 1862. године, где је предавао статистику, политичку рачуницу и науку о трговини. Као оснивач званичне статистике у Србији, Јакшић је од 1862. године био на њеном челу, прво као начелник Економског одељења, а од 1864. године Статистичког одељења у Министарству финансија.

Редовни члан Друштва српске словесности постао је 1850. године, а био је и његов секретар (1851) и благајник (*казначеј*) од 1852. до 1854. године.

Од 1864. године био је редован члан Српског ученог друштва, а од 1892. године почасни члан Српске краљевске академије.¹⁰¹

Учествовао је на међународним статистичким конгресима и био је члан Међународног статистичког института. Главна Јакшићева заслуга је што је у Србији организовао државну статистику, као и метеоролошку службу.¹⁰²

Јакшић је дао и значајан допринос развоју демографске, а посебно пописне статистике. У *Државопису Србије* објавио је резултате пописа из 1859, 1863, 1866. и 1874. године, као и резултате пописа људства у ослобођеним крајевима 1879. године. У овим његовим радовима, поред осталог, приказани су ранији пописи у Србији, анализирана је методологија и организација пописа, дата је оцена добијених резултата пописа и њихова упоредна анализа са резултатима пописа других држава.

¹⁰¹ Љубомир Никић, Гордана Жујовић, Гордана Радојчић-Костић: Грађа за биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије, 1841–1947 / Material for the biographical dictionary of the members of the Society of Serbian Letters, Serbian Learned Society and Serbian Royal Academy, 1841–1947, Српска академија наука и уметности, Београд, 2007.

¹⁰² П. (Павле) Вујевић: Јакшић Владимир, проф. Ст. (Станоје) Станојевић: Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, II књига, И–М, Библиографски завод д. д. Загреб, (1927), стр. 117.

У Гласнику Друштва српске словесности (од 1852. до 1855. године) и Државопису Србије објавио је радове о кретању, односно динамици становништва (*покрету људства*). У Гласнику Српског ученог друштва објавио је и следеће радове: *Густина насељености Србије* (1871), *Нестајање српскога народа у Унгарској* (1872), *Становничество ђаковачке бискупије у Славонији* (1872) и др. Проучавао је и спољне миграције на основу података пограничних полицијских власти од 1860. до 1875. године и о томе објавио рад *Досељавање у Србију и исељавање из ње* (1882).

Јакшић је, као званични представник Србије, учествовао у раду Осмог међународног статистичког конгреса у Петрограду (Санкт Петербургу) 1872. године, на коме су донете значајне одлуке о пописима становништва. Следеће, 1873. године, у Санкт Петербургу је на руском језику објавио рад о етнографији Србије, под називом *О етничком саставу насеља у књажеству српском* (на руском: *О племеноме саставу насељенија в књажеству сербском*). Јакшић је учествовао на демографским конгресима у Паризу 1878. и у Бечу 1887. године.¹⁰³

Владимир Јакшић је у области статистике становништва оставио радове трајне научне вредности. Под утицајем Дизраелијевог пропагирања демографског раста, Јакшић се залагао за активну пронаталистичку популациону политику.¹⁰⁴ Сматрао је да је становништво одлучујући фактор развоја државе и још 1858. године у свом предлогу Првозвано-Андрејској народној скупштини Јакшић пише: „*Што је имање за човека, то је људство за државу: слабо насељена држава исто је што и човек сиром, тело без душе, воденица без воде; напротив много житеља чине правителство (управу) снажнијим и носе у себи семе богатства, просвете и славе.*“¹⁰⁵ У другој свесци *Државописа Србије*, објављеној 1865. године, Јакшић закључује: „*Политичка судбина сваке државе у Европи поглавито од великог броја житеља зависи, из кога се финансијска моћ јавне управе црпи и редови народне војске попуњавају.*“¹⁰⁶

¹⁰³ Прослава 50-годишњице књижевнога рада редовног члана Владимира Јакшића: Додатак ка беседи г. Чед. Мијатовића, *Гласник Српскога Ученог Друштва*, књига 71, Расправе и други чланци, Српско Учено Друштво, Београд, 1890, стр. 308–312.

¹⁰⁴ Светлана Радовановић: Два века пописне статистике у Србији, Демографија, књ. II, Међународни часопис за демографска и остала друштвена истраживања, Институт за демографију Географског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2005, стр. 33–43.

¹⁰⁵ Владимир Јакшић: Предлог Првозвано-Андрејској народној скупштини у 1858. год., издање аутора, Књигопечатња Књаж. Србског, Београд, 1858.

¹⁰⁶ Попис људства Србије у години 1863, Државопис Србије, II свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1865, стр. 12–17.

Залагао се за примену међународних правила у спровођењу пописа становништва и да се „...попис људства и народног имања најбоље сваке пете године предузимати треба...“¹⁰⁷

Јакшић је „... зналачки анализирао резултате пописа становништва, систематски развијао статистику виталних догађаја и нарочиту пажњу посветио полној, старосној, социо-економској структури и функционалним контингентима становништва (деца, омладина, радно становништво, старо становништво, активно и издржавано становништво). Посредством статистичких мера упоређивао је динамику („покрет људства“) и квалитативне одлике становништва Србије са становништвом других европских земаља, као што су Аустрија, Пруска, Енглеска, Шведска, Русија итд.“¹⁰⁸

¹⁰⁷ Владимир Јакшић: Предлог Првозвано-Андрејској народној скупштини у 1858. год., издање аутора, Књигопечатња Књаж. Србског, Београд, 1858.

¹⁰⁸ Светлана Радовановић: Два века пописне статистике у Србији, Демографија, књ. II, Међународни часопис за демографска и остала друштвена истраживања, Институт за демографију Географског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2005, стр. 33–43.

9. ПОПИС ЉУДСТВА У ОСЛОБОЂЕНИМ КРАЈЕВИМА

Попис људства у ослобођеним крајевима спроведен је 1879. године. Пошто је Србија 1878. године на Берлинском конгресу стекла независност и призната је за суверену државу, а уједно је територијално проширена за четири нова округа (нишки, пиротски, топлички и врањски), указала се потреба за новим пописом становништва.

Иако је, у складу са препорукама међународног статистичког конгреса, одржаном у Петрограду 1872. године, планиран општи попис становништва у 1880. години, због ратова с Турском (1876–1878) и политичких прилика које су настале после рата, овај попис није спроведен у планираном термину.¹⁰⁹

Имајући у виду велики финансијски трошак потребан за општи попис становништва на целој, увећаној територији Србије, влада је решила да се спроведе само регионални попис људства, који је обухватио новоослобођене крајеве после ратова са Турском од 1876. до 1878. године. „... *Како је сваки попис људства са великим трошком у Србији скопчан, који народ непосредно сноси, издржавајући кроз подуже времена сав пописни персонал, то се од стране владе реши, да се само освојени крајеви попишу, из кои никакви числени (бројчаних) података при руци не беше а не и стари окрузи из који као што рекосмо постојаху пописни податци јошт у години 1874. с великим трошком прикупљени.*“

Попис људства у ослобођеним крајевима 1879. године спроведен је на исти начин као попис 1874. године у старим крајевима, осим што су уместо окружних комисија попис у новим крајевима спроводиле среске комисије. Среске комисије су започеле спровођење пописа средином фебруара и у просеку су га завршиле после месец дана, „*и опет не на задовољство статистике*“. Главна сметња је била у томе што пописивачи за свој посао нису били довољно спремни.

Попис је спроведен у 189 општина, односно у скоро 900 насеља.

Резултати овог пописа објављени су у једанаестој свесци *Државописа Србије, у раду Попис људства Србије у ослобођеним крајевима у год. 1878*. Према подацима у табели *Главни преглед пописа људства у ослобођеним крајевима извршеног између 22. Фебруара и 22. Марта 1879. год.*, укупно је пописано 45.192 куће, 46.068 породица и 303.097 житеља, од тога 147.866 жена и 155.231 мушкарац.

¹⁰⁹ Два века развоја Србије, статистички преглед / Two centuries of Serbian Development, statistical review, Републички завод за статистику, Београд, 2008.

Укупан број становника по окрузима је био следећи: Нишки 115.890, Пиротски 76.892, Врањски 64.844 и Топлички 42.014. Поред тога, Алексиначком округу придодато је десет села са 2.963 становника, а Подринском округу два села са 494 становника.

Највећа варош је Ниш, са 12.801 становником, а следе Лесковац (9.788), Врања¹¹⁰ (8.291) и Пирот (8.185).

Укупно је пописано 7.061 становник мухамедове вере и 1.443 становника јеврејске вере.¹¹¹

На основу општег пописа људства 1874. године и пописа људства у ослобођеним крајевима 1879. године, укупан број становника Кнежевине Србије на целокупној територији (укључујући нове округе) на крају 1878. године процењен је на 1,679.006 становника.¹¹²

¹¹⁰ Врање (Врања је назив који се званично користио од ослобођења од Турака 1878. године до 1890. године).

¹¹¹ Попис људства Србије у ослобођеним крајевима у год. 1878, Државопис Србије, свеска XI, Статистично одељење министарства финансије, Београд, 1882, стр. 1–58.

¹¹² Досељавање у Србију и исељавање из ње, Државопис Србије, свеска XI, Статистично одељење министарства финансије, Београд, 1882, стр. 59–132.

10. | ЗАКЉУЧАК

Пописи харачких и пореских глава од 1815. до 1833. године представљали су увод у спровођење општих пописа становништва.

У Кнежевини Србији, у неједнаким временским размацама, спроведено је укупно **десет општих пописа становништва**.

Први попис целокупног људства спроведен је 1834. године и оцењен је као поуздан.

Следећи пописи становништва се разликују у погледу степена поузданости резултата. *„Због учињених пропуста, спорна је поузданост резултата пописа из 1841, 1843, 1850, као и пописа из 1863. године, који је обављен у циљу утврђивања пореских обвезника по новом пореском закону.“*

У погледу обухвата становништва, Турци, и пре њиховог коначног одласка из Србије 1867. године, нису сматрани поданицима, па нису обухваћени ниједним пописом. *„Пописима из 1834, 1841, 1843. и 1850. године нису обухваћени Цигани. Настањени Цигани редовно су пописивани од 1854. године (1854, 1859. и 1863. године), док су сви Цигани обухваћени пописима из 1846, 1866. и 1874. године.“*¹¹³ Овакав третман Рома у пописима пре 1866. године проузрокован је искључиво пореским разлозима.

*„Једна од карактеристика ових пописа је непрецизност и очигледност грешака, штурост обавештења која су прикупљана о становништву (нарочито до 1866), ограничена упоредивост и поузданост добијених резултата, настала као последица повремених подбачаја у обухвату, знатних разлика у броју обележја између пописа, необрађеност свих прикупљених обавештења, као и различити територијални нивои објављених резултата.“*¹¹⁴

Претежност пореских над статистичким принципима и циљевима пописа огледала се све до 1866. године. Пописом људства 1866. године почиње да се интензивније развија статистичка пописна методологија у коју се поступно уводе међународне препоруке у вези са пописом становништва.

¹¹³ Два века развоја Србије, статистички преглед / Two centuries of Serbian Development, statistical review, Републички завод за статистику, Београд, 2008.

¹¹⁴ Светлана Радовановић: Два века пописне статистике у Србији, Демографија, књ. II, Међународни часопис за демографска и остала друштвена истраживања, Институт за демографију Географског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2005, стр. 33–43.

„Попис из 1866. године, којим је обухваћено целокупно становништво Србије, може се сматрати првим модернијим и потпунијим пописом у Србији. За разлику од претходних пописа, његовом спровођењу претходиле су озбиљне припреме на изради формулара и правила пописивања, а укључен је и већи број обележја.“

Пописи у Кнежевини Србији разликују се у погледу објављивања резултата, а посебно њиховој детаљности и времену објављивања. Детаљни резултати првог пописа из 1834. године објављени су 150 година после спровођења пописа. Резултати другог пописа 1841. године нису никада објављени, а резултати трећег пописа 1844. године објављени су 1846. године у приватном издању Јована Гавриловића. За следећа три пописа, 1846, 1850. и 1854. године, табелу *Главни извод пописа* објавио је Јован Гавриловић у свескама *Гласника Друштва Србске Словесности*. У свескама *Државописа Србије* објављени су резултати пописа 1859. (уз неке упоредне податке пописа 1834. године), 1863, 1866. и 1874. године.

„Статистичко одељење повремено је приступало ревизији и исправци тих резултата, тако да су у каснијим публикацијама објављивани резултати пописа који се нису слагали са првобитно објављеним, а да, при томе, није дато објашњење у вези са насталим разликама.“¹¹⁵

Сви општи пописи становништва у Кнежевини Србији, почевши од првог 1834. године, па све до десетог 1874. године, обухватили су исту територију, пошто су спроведени у периоду између две територијалне промене (1833. и 1878. године).

Спровођење пописа пратили су многобројни проблеми, као што су: недовољан број статистичара и пописивача, њихова недовољна стручна оспособљеност, хронични недостатак финансијских средстава, тешкоће у пописивању становништва Београда, слаба доступност методолошких објашњења, кашњење у објављивању резултата пописа, недовољна детаљност објављених података итд. Неповерење давалаца података, изазвано непосредном везом пописа људства са утврђивањем пореских обавеза појединаца, доводило је до недовољне поузданости прикупљених података.

¹¹⁵ Два века развоја Србије, статистички преглед / Two centuries of Serbian Development, statistical review, Републички завод за статистику, Београд, 2008.

◆ Територија Кнежевине Србије од 1833. до 1878. године

И поред тога, уложени су знатни напори да се пописи становништва ускладе са европским пописним стандардима, препорукама међународних статистичких конгреса и праксом развијених европских земаља. Према свом значају, као и према квалитету добијених резултата, издвајају се пописи 1834, 1846, 1854, 1866. и 1874. године.

У раду *Два века пописне статистике у Србији* Светлана Радовановић доноси следећи закључак: „... у погледу схватања значаја развојне статистике становништва, а у првом реду пописне статистике, у функцији неопходне информационе основе и мерила познавања квантитативних и квалитативних демографских потенцијала, Србија је релативно брзо по ослобођењу од вишевековног турског ропства успоставила корак са развијенијим европским земљама тога времена. Тако је Кнежевина, односно Краљевина Србија сврстана

*међу европске земље са завидним степеном развоја пописне статистике још 70-их година XIX века.*¹¹⁶

Упоредо са развојем пописне статистике напредовала је и целокупна званична статистика. Први закон о статистици у Србији, *Закон о устројству званичне статистике*, донет је 1881. године.

Србија је 1882. године, одлуком Народне скупштине, проглашена за краљевину, па је Кнежевина Србија постала Краљевина Србија. Следећи општи попис људства, први у Краљевини Србији, обављен је 1884. године и обухватио је тадашњу целокупну територију, која је 1878. године увећана за четири округа (нишки, пиротски, топлички и врањски).

У Београду, 2021.

Приредио:
Мирослав Јанковић

¹¹⁶ Светлана Радовановић: Два века пописне статистике у Србији, Демографија, књ. II, Међународни часопис за демографска и остала друштвена истраживања, Институт за демографију Географског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2005, стр. 33–43.

◆ ЛИТЕРАТУРА

Вук Стеф. Караџић: Географическо-Статистическо описаније Србије (Даница, забавник за 1827. годину, Беч, 1827, стр. 26–120).

Указ о попису харачких и пореских глава од 3. јунија 1834. (*Новине србске*, 9. јунија 1834, Књажеска Србска Књигопечатња, Крагујевац, 1834, стр. 2).

Правила за пописивање данак плаћајући глава од 12. марта 1841. – Правила која комисија на пописивање данак плаћајући глава у окружју н. одређена набљудавати има (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србском од априла 1840. год. до конца децембра 1844. године, II част, Београд, Књигопечатња Књажества Србског, 1845, стр. 32–36).

Уредба о определенију казни за Чиновнике, кои противу правила коншкрипцијални какво преступление учине од 12. марта 1841. (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србском од априла 1840. год. до конца децембра 1844. године, II част, Београд, Књигопечатња Књажества Србског, 1845, стр. 37).

Правила за комисију пописујућу данак плаћајући глава од 1. октовриа 1843. – Правила, по којима ће комисија, пописивање данак плаћајући глава по окружјима за годину 1844. предузети имати (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србском од априла 1840. год. до конца децембра 1844. године, II част, Београд, Књигопечатња Књажества Србског, 1845, стр. 219–224).

Јован Гавриловић: Речник географијско-статистични Србије, Правителствена Књигопечатња, Београд, 1846.

Ј. Г. (Јован Гавриловић): Житељство у Србији (Србске новине, број 1. од 3. јануара 1847, Правителствена књигопечатња, Београд, 1847, стр. 1–2).

Јован Гавриловић: Прилог за географију и статистику Србије (Гласник Друштва Србске Словесности, свеска III, Књигопечатња Књажества Србије, Београд, 1851, стр. 186–190).

Јован Гавриловић: Прилог за географију и статистику Србије (Гласник Друштва Србске Словесности, свеска IV, Књигопечатња Књажества Србије, Београд, 1852, стр. 227–248).

Правила за пописивање данак плаћајући глава (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србији [од почетка 1849. до конца 1850. године], V, Београд, Правителствена књигопечатња, 1853, стр. 95–101).

Уредба, да се стална презимена у фамилијама заведу (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србији [од почетка 1851. до конца 1852. године], VI, Београд, Правителствена књигопечатња, 1853, стр. 4–5).

Јован Гавриловић: Главни извод пописа у Србији године 1854/5 (*Гласник Друштва србске словесности*, свеска IX, Типографија Књажества Србског, Београд, 1857, стр. 224–226).

Решење, коим се 3-а точка правила за пописивање данак плаћајући глава од 8. марта 1850. год. објаснива (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србији [од почетка до конца 1856. године], IX, Београд, Правителствена књигопечатња, 1857, стр. 53–57).

Додатак к Уредби о пописивању данак плаћајући глава од 8. марта 1850. год. (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србији [од почетка до конца 1858. године], XI, Београд, 1858., стр. 105).

Владимир Јакшић: Предлог Првозвано-Андрејској народној скупштини у 1858. год., издање аутора, Књигопечатња Књаж. Србског, Београд, 1858.

Решење, коим се 15. точка правила о попису данак плаћајући глава допуњава (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србији [од почетка до конца 1860. године], XIII, Београд, Правителствена књигопечатња, 1861, стр. 39–40).

Решење, коим се 12. точка правила за пописивање данак плаћајући глава од 18. марта 1850. г. објасњава (Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажеству Србији [од почетка до конца 1860. године], XIII, Београд, Правителствена књигопечатња, 1861, стр. 134).

Решење, коим се 11. точка пописних правила замењуе (Сборник закона и уредба, издани у Књажеству Србији од почетка до конца 1861. године, XIV, Београд, Правителствена књигопечатња, 1862, стр. 31–32).

Правила пописа људства, имања и прихода за порез по имућности са Законом о плаћању пореза по имућности (Сборник закона и уредба издани у Књажеству Србији, XV, Београд, 1863, стр. 237–296).

Решење, којим се установљава звање Началника у економском одељењу Министарства Финанције за статистичне послове (Сборник закона и уредба издани у Књажеству Србији, XV, Београд, 1863, стр. 108–109).

Указ о постављењу Владимира Јакшића за начелника економског одељења (*Србске новине*, број 47, од 21. априла 1862, Београд, 1862, стр. 1).

- Известије о числу житеља Србије у години 1859.** (Државопис Србије, I свеска, Економско-статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1863, стр. 86–97).
- Решење о установљењу статистичнога одељења у министарству финансије** (Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији од почетка до краја 1864. године, XVII, Београд, 1865, стр. 274).
- Постављење Владимира Јакшића за начелника статистичког одељења** (*Србске новине*, број 105, од 1. септембра 1864, Београд, 1864, стр. 1).
- Попис људства Србије у години 1863.** (Државопис Србије, II свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1865, стр. 12–17).
- Вредност непокретног имања у Србији у години 1863.** (Државопис Србије, II свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1865, стр. 22–92).
- Попис људства Србије у години 1866.** (Државопис Србије, III свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1869, стр. 47–115).
- Указ о саставу државног савета и кнежевог кабинета, где су прописане и дужности појединих министара** од 14. фебруара 1835. године (Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 21–50).
- Правила о попису пореских глава; дужности пописне комисије; и ко се за пореску главу сматрати има** од 20. фебруара 1837. год. (Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 160–162).
- Указ о разрезу и купљењу данка, којим се допуњују правила о попису пореских глава од 20. фебруара 1837.** до 7. маја 1837. (Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 187–188).
- Решење о томе, да за мерило данка буде она процењена вредност имања чиновничког, коју је пописна комисија нашла** од 7. марта 1861. (Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875, број 30, Државна штампарија, Београд, 1877, стр. 389).
- Попис људства Србије у години 1874-ој** (Државопис Србије, IX свеска, Статистично одељење Министарства финансије, Београд, 1879, стр. 1–153).

- Попис људства Србије у ослобођеним крајевима у год. 1878.** (Државопис Србије, свеска XI, Статистично одељење министарства финансије, Београд, 1882, стр. 1–58).
- Досељавање у Србију и исељавање из ње** (Државопис Србије, свеска XI, Статистично одељење министарства финансије, Београд, 1882, стр. 59–132).
- Попис људства Србије по занимању на крају године 1866.** (Државопис Србије, свеска XII, Статистично одељење министарства народне привреде, Београд, 1883, стр.1–175, и Државопис Србије, свеска XIII, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1884, стр. 33–413).
- Преглед броја порез плаћајући глава у Србији од године 1834. до 1884.** (Државопис Србије, свеска XIII, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1884, стр. 1–32).
- Скрижали пописа људства по занимању у години 1866.** (Државопис Србије, свеска XIII, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1884. стр. 33–413).
- Попис људства у Краљевини Србији 1884. године, Увод** (Државопис Србије, свеска XVI, Статистичко одељење министарства народне привреде, Београд, 1889, стр. I–XLIII).
- Прослава 50-годишњице књижевнога рада редовног члана Владимира Јакшића:** Додатак ка беседи г. Чед. Мијатовића (*Гласник Српскога Ученог Друштва*, књига 71, Расправе и други чланци, Српско Учено Друштво, Београд, 1890, стр. 308–312).
- Преглед књижевних радова у 90-орим књигама Гласника** (*Гласник Српског ученог друштва*, књига 75, Београд, 1892, стр. 6–126).
- Статистички годишњак Краљевине Србије**, прва година, 1893, Статистичко одељење Министарства народне привреде, Београд, 1895.
- Статистички годишњак Краљевине Србије**, дванаеста књига, 1907. и 1908, Управа државне статистике, Београд, 1913.
- Главни преглед свију године 1834. пописаних порезких глава с додатком колико је у коме срезу и окружију ослобођено, колико по одбитку ослобођених на число остаје и на колико је најпосле глава које окружије ђурђевдански порез 1835. године покупило и азни народној донело** (Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша [1815–1839], скупιο и уредио Тих. Р. Ђорђевић, Српски етнографски зборник, књ. XXXVII, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 22 [по архивским документима], Српска краљевска академија, Београд–Земун, 1926, стр. 506–513).

П. (Павле) Вујевић: Јакшић Владимир (проф. Ст. [Станоје] Станојевић: Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, II књига, И-М, Библиографски завод д. д. Загреб, [1927], стр. 117).

Становништво Народне Републике Србије 1834–1953, I, Завод за статистику Н. Р. Србије, Београд, 1953.

Милица Сентић: Становништво и популациони губици устаничке Србије (Прилози статистичком изучавању Првог српског устанка [1804–1813. год.], Прикази број 14, Завод за статистику НРС, Београд, 1955, стр. 17–26).

Каталог књига на језицима југословенских народа 1519–1867, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1973, стр. 69. и 328.

Радош Љушић: Попис пореских глава, кућа и чланова мировних судова Кнежевине Србије из 1839. године (Грађа, књ. 20, Мешовита грађа [Miscellanea], књ. 9, Историјски институт, Београд, 1981, стр. 7–192).

Лепосава Цвијетић: Попис становништва и имовине у Србији 1834. године (Грађа, књ. 25, Мешовита грађа [Miscellanea], књ. 13, Историјски институт, Београд, 1984, стр. 7–120).

Српска библиографија, Књиге 1868–1944, књига 7, Народна библиотека Србије, Београд, 1991. (стр. 110).

Јован Гавриловић: Речник географско-статистични Србије, Култура – Књижевно-издавачка задруга, Историјски институт САНУ, Београд, 1994.

Лазо М. Костић: Становништво Београда, Савремена општина, Београд, 1927. (проф. др Лазо М. Костић: Сабрана дела, том трећи, Теоријска статистика, ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000).

Светлана Радовановић: Два века пописне статистике у Србији (Демографија, књ. II, Међународни часопис за демографска и остала друштвена истраживања, Институт за демографију Географског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2005, стр. 33–43).

Љубомир Никић, Гордана Жујовић, Гордана Радојчић-Костић: Грађа за биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије, 1841–1947 / Material for the biographical dictionary of the members of the Society of Serbian Letters, Serbian Learned Society and Serbian Royal Academy, 1841–1947, Српска академија наука и уметности, Београд, 2007.

Два века развоја Србије, статистички преглед / *Two centuries of Serbian Development, statistical review*, Републички завод за статистику, Београд, 2008.

Вук Караџић: Географическо-статистическо описаније Србије (Јован Цвијић: Карст, Вук Караџић: Географическо-статистическо описаније Србије, Географски факултет, Београд, 2013, стр. 80–132).

Александра Вулетић: Од пореских спискова до првог пописа становништва и имовине. Овладавање људским и материјалним ресурсима у ослобођеној Србији (1815–1834) (Српска револуција и обнова државности Србије, Двеста година од Другог српског устанка, Историјски институт Београд, Међуопштински историјски архив Чачак, Београд, 2016, стр. 151–166).

Димитрије Ђорђевић: Историја модерне Србије 1800–1918, Завод за уџбенике, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017.

Одсек за комуникацију и информисање
Тел.: 011/24-01-284
Имејл: stat@stat.gov.rs

Библиотека
Тел.: 011/24-12-922, лок. 251
Имејл: biblioteka@stat.gov.rs

Број страна: 57
Тираж: 50

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.117(497.11)"1815/1882"
94(497.11)"1815/1882"

ЈАНКОВИЋ, Мирослав, 1958-

Пописи становништва у Кнежевини Србији : (1815-1882) / [рукопис припремио
Мирослав Јанковић]. - Београд : Републички завод за статистику, 2022 (Београд :
Републички завод за статистику). - 57 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 50. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр.
52-57.

ISBN 978-86-6161-214-5

а) Србија -- Становништво -- Пописи -- 1815-1882

COBISS.SR-ID 60975113

**ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ
(1815–1882)**

